

METHODOLOGICAL
ExercisesEXERCITII
METODOLOGICE^{*)}

SEBASTIAN LĂZĂROIU, CĂTĂLIN STOICA

There is a major problem that sociologists have always tried to answer: how to consider different possible approaches while dealing with social facts (macro-micro, explanation-comprehension, etc.). Are those methodological directions impossible to adapt to each other? The present study is intending to evidence that approaches usually meant to reciprocal confrontation can be accommodated by a complementary perspective. The same three cases of "guarded disclosure" within a co-presence context (Otherness encounter, sociological interview and police inquiry) will be alternatively studied from a social dramaturgy standpoint (E. Goffman) and games theory/rational choice theory.

In literatura de specialitate, centrată asupra problematicii metodologiei sociologice, cititorul poate întâlni aproape invariabil o serie întreagă de dihotomii prin care se încearcă să se dezamagine și face inteligibil atât obiectul de studiu al disciplinei în cauză cât și, firesc, posibilele modalități de abordare ale acestuia. Ca exemplu, putem aminti distincțiile (a se citi "de cele mai multe ori opozițiile") individualism-holism, (nivele) macro-micro, metodologii interpretative -pozitiviste etc. Existenta și mai ales persistența acestor binomuri poate fi interpretată în varii moduri. Bunăoară, pentru "inamicii" sociologiei ele constituie un senin, încă unul din nenumăratele alte semne, ale imaturității acestoi discipline. "Avocații" sociologiei spun că atari stricte delimitări ar exista numai la nivelul discursului despre știință în cauză, și acest lucru se datorează exclusiv unor rațiuni de ordin pedagogic. Lucrurile în realitate, ca și adevărurile, par să situeze undeva la mijlocul continuumului având ca extreame cele două situații anterioare consemnate. Astfel, științelor sociale le este inherent caracteristic faptul că "paradigmele" (în sensul dat de Kuhn acestui termen - n.n.) sunt rar acceptate de toată lumea. (...) Faptul că există mai multe școli de gândire în sânumele aceliasi discipline sau subdiscipline nu împiedică pe vreuna dintre ele să fie fertilă pentru cei care o practică¹. Cu toate acestea nimic mai adevărat că, în sociologie cel puțin, datorită clivajelor, "nu poți, se pare, să aparții în același timp școlii marxiste și tradiției weberiene (...)². Semnul așa zisei imaturități rezidă nu în existența propriu-zisă a opozițiilor metodologice ci mai

^{*)} Această lucrare a fost prezentată la Sesionea de Comunicații Științifice din cadrul Facultății de Sociologie, Universitatea din București în mai 1995 și a obținut Marele Premiu la Secțiunea eseuri.

degrabă în incapacitatea de a le corela, de a le considera drept poziții complementare și nu opozitii. O asemenea lipsă de suplete intelectuală este, ar spune C.W. Mills, cel mai bun indicator al absenței imaginației sociologice la indivizii care ar trebui în primul rând să facă dovada că o posedă. Mai mult, "deprinderea de a funcționa strict în doi timpi, cu alte cuvinte dualismul latent al schemelor noastre mentale, încurajează un tip de reductionism care compromite nu doar imaginea noastră despre lume (săracind, între altele, aportul pe care imaginația îl are în alcătuirea acestei "imagini") dar și mobilitatea noastră pragmatică".

Încercările de a depăși încrème-nirea în dihotomii au fost în ultimii ani relativ puține la număr. Acest fapt se datorează pe de-o parte renunțării celor mai mulți dintre sociologi la a mai construi teorii unificatoare, capabile să dea seama de absolut tot ceea ce se întâmplă cu și în interiorul totalităților sociale și "să mențină (pe deasupra - n.n.) unitatea disciplinei"⁴. Explosia matricei sociologice în subdomenii specializate și progresele înregistrate în aceste subdomenii descurajează pe mulți în a gândi măcar puțină existenței unei super-teorii ca, bunăoară, cea a lui Parsons, pentru a nu-l cita decât pe unul dintre mai recentii universalisti ori generaliști ai disciplinei. Doar la cei care potrivit lui Mattei Dogan și Robert Phare se încăpătănează a rămâne în centrul disciplinei, mai înregistram astfel de eforturi reunificatoare. Dintre acestea îl cităm aici pe cel al lui Anthony Giddens în lucrarea "Constituția societății" ("The Constitution of Society", 1984). Deși acestei adevătrate *summum theologicae* a gândirii sociologice a lui Giddens îi pot fi și i-au fost aduse critici intemeiate, ceea ce a reținut atenția și a determinat alegerea sa ca model în întreprinderea noastră a fost modul în care autorul reușește (mai bine decât alții) să "lege" cele două mari nivele ale analizei i.e., micro și macro,

nivele cărora le sunt adeseori subsumate ori subînțelese opozițiile interpretativ vs. pozitivism, individualism vs. holism. Dacă în cele mai multe manuale de sociologie ori tratate mai pretențioase, din curiozitate științifică autorii menționează faptul că perspectiva pe care au adoptat-o este complementară și nu ireconciliabilă cu cea "opusă", Giddens reușește să și exemplifice funcționarea de facto a unei atari complementarități. Un același lucru vom încerca și noi să ilustrăm în paginile care urmează, pagini ce conțin, așa cum titlul o spune, o serie de exerciții metodologice. Rațiunile care stau la baza demersului nostru, unele prezentate în rândurile anterioare, rezidă ori sunt legate în primul rând de modul stereotip (păgubos de cele mai multe ori) în care încă mai este concepută (ca opoziție) și utilizată în analiză distincția "monism" - "dualism metodologic". Prin intermediul "interpretării" prin două perspective diferite a unor "episoade", i.e., interacțiunea în condițiile co-prezenței, vom căuta să arătăm că o asemenea rigiditate metodologică este nu numai neprofitabilă dar, mai mult, în condițiile proceselor de hibridare (interpenetrarea disciplinelor) ea nici nu își mai are suport.

"...iar tu fiindu-mi aproape." Contexte ale co-prezenței și dezvăluirile despre sine

"Când un individ proiectează o anumită definiție a situației și prin aceasta pretinde implicit sau explicit a fi o persoană de un anumit tip, automat el exercită o cerință morală asupra celorlalți obligându-i să îl valorizeze și trateze în maniera în care persoanele de felul său au dreptul să fie tratate"⁵. În proiecțarea acestei imagini-despre-sine, în actele sale interpretative⁶ individul va supraaccentua unele dintre trăsăturile și calitățile sale, în

EXERCITII METODOLOGICE

temp ce altele vor fi mai puțin sau deloc ilustrate; informațiile și acele elemente ale echipamentului expresiv ce contravin impresiei propuse vor fi cu grijă ascunse "publicului". În cele ce urmează, atenția noastră nu se va concentra asupra tehniciilor prin care acest lucru se realizează căci ele, i.e., generic denumite prin sintagma management al impresiilor, au fost excelente analizate de Erving Goffman în lucrarea "Presentations of Self in Everyday Life" (apărută inițial în 1959), "raport" (după cum, modest, în numește însăși autorul său) în care sunt formulate explicit și cu o minuțiozitate de inviat, presupozitiiile de bază a ceea ce este cunoscut azi drept "abordare dramaturgică a realității sociale".

Ceea ce ne interesează aici vor fi acele instanțe în care ceea ce este de cele mai multe ori ascuns celorlăți, devine accesibil unui anumit public prin voința interpretului fosășii. Pentru început, vom încerca să delimităm acele contexte pentru care probabilitatea ca astfel de "dezvăluiri-despre-sine", destăinuiră vor avea loc este mai ridicată. Urmând firul concepției lui Goffman, o primă constatare ar fi aceea că mult mai probabil este să întâlnim acest tip de comunicare în condițiile co-prezenței. Aceste condiții le regăsim acolo unde și atunci când actorii "simt că sunt destul de aproape pentru a fi percepți în ceea ce fac, inclusiv faptul că experiența prezență celorlăți, și îndeajuns de aproape pentru a fi percepți ca simțind faptul că sunt percepți."⁹ Putem distinge în continuare diferite situații particulare ale co-prezenței de la, spre exemplu, a fi prezent la o adunare până la a fi angajat în interacțiuni de tipul față în față cu celălalt. Iată în cele ce urmează o sistematizare a acestora propusă de Anthony Giddens¹⁰:

(co-)prezență

adunări

ocazii sociale

interacțiune nefocalizată

interacțiune focalizată

întâlniri (angajare în interacțiuni de tipul față în față)

rutine (episoade)

Adunările ("gatherings") sunt simplu definite ca ansambluri ce cuprind două sau mai multe persoane în situația de co-prezență e.g.: holul facultății, culoarele unui spital, etc. Ocazii sociale ("social occasions") implicând bineînțeles o adunare, diferă de aceasta din urmă prin faptul că le este caracteristică emergența unui pattern comportamental "recunoscut ca cel potrivit, nimerit (acesta fiind adeseori) și cel oficial sau intenționat". Interacțiunea nefocalizată ("unfocused interaction") face referire la acele acțiuni (gesturi, semnale, poziționări în spațiu) prin intermediul cărorăi indivizi comunică între ei ca rezultat al simplei lor coprezentă într-o situație dată. Interacțiunea focalizată ("focused interaction") implică angajarea susținută a doi sau mai mulți indivizi în cadrul unui "schimb" de semnale sonore (voce) și expresii faciale. Elementul ce dă diferență specifică dintre cele două tipuri de interacțiuni îl constituie faptul că, în cazul ultimei, "deși mulți dintre participanți pot monitoriza ceea ce se întâmplă în adunarea respectivă, interacțiunea focalizată implică într-o anumită măsură o închidere a celor implicați în ea față de ceilalți co-prezenți"¹¹. Cele două sub-tipuri ale interacțiunii focalizate, asupra căroră vom reveni ulterior, sunt întâlnirile ("encounters") și rutinile sau acțiunile rutiniere ("routines").

Ceea ce face însă ca tipologia lui Giddens să fie, politicos spus, incompletă este necorelarea situațiilor de co-prezență cu anumite tipuri de acte interpretative ("performances" cf. lui Goffman). Astfel, în cazul "adunărilor" ("gatherings") actele de tipul "inatenției civile" (civil inattention) sunt mult mai frecvent întâlnite, fiindu-le altfel spus, într-o măsură apreciabilă caracteristice. Exemplul clasic al acestui tip de interacțiune dat de însuși Goffman este situația celor ce se găsesc împreună într-un lift: după ce contactul vizual

("eye contact") a fost realizat, privirile celor prezenti se atintesc și fixează asupra băcușelor ce indică deplasarea ascensorului său, cînd acestea nu există (cum este cazul în București de cele mai multe ori), aceleși priviri se vor fixa în puncte imaginare (usa liftului, etc.). Un alt exemplu ar fi cel al întâlnirilor din toalete, zone ale "culiselor" ("back-stage") *par excellence*, în special al întâlnirilor dintre indivizi având poziții diferite în cadrul instituției în care activează: în aceste locuri temutul, păternicul superior (șef, profesor etc.) ca fiind implicat în unele dintre acele acte ce-i redau superiorului aparență umană. Regula lui "nu se salută în WC" pare a fi astfel destinată menținerii distanțelor implicate de statusurile diferite deținute de cei doi. Evident, sub-specii ale "inatenției civile" pot fi întâlnite și în cazul "ocaziilor sociale" ("social occasions"): din partea celor care nu sunt (încă) angajați în interacțiuni focalizate de tipul față în față, din partea celor-de-pe-margine ("bystanders") uzuale să așteaptă nu numai să nu exploateze o situație de proximitate din care pot urmări ceea ce se întâmplă în alte angajări de tipul față în față, dar, mai mult, să facă dovada unei susținute inatenții¹¹.

Altele vor fi însă tipurile predominante ale managementului impresiilor despre sine ce le vom întâlni în cazul "ocaziilor sociale" ce le putem clasifica în regulate (eg.: școală, facultatea, munca într-o instituție, etc.) și neregulate (eg.: petreceri, reuniuni cu prilejul unor diferite evenimente, etc.) Ocaziile sociale neregulate le putem diferenția la rândul lor, *gross modo*, în "ocaziile sociale înalt protocolare", "protocolare" și neprotocolare¹².

Potrivit lui Goffman, putem distinge între două figuri majore de "actori", situate fiecare la capetele unui continuum: la o extremitate avem interpretul care este "transportat" de propria-i activitate, cel care este sincer, convins în momentul "reprezentanței" ("performance") că imaginea despre sine ce o propune celorlalți este

cea reală și adevărată, este însăși realitatea cea adevărată. La coalită extremă se află interpretul "cinic", cel care nu crede în "fictură-de-realitate" (ori "masca") propus; pentru acesta auditoriul, publicul este definit în principal de-o manieră pragmatică. Deși acest tip de interpreți sunt denumiți de tot disprețul nostru, nu toți "cincii" intră în această categorie; conform lui Goffman, astfel de cincii, machiavellienii, pot foarte bine să lucreze în și pentru interesul publicului. Mai mult, plasarea indivizilor ca tip de interpreți pe acest continuum va varia în funcție de situațiile ori contextele particulare în care aceștia vor fi implicați. Astfel, este extrem de probabil ca în cazul "ocaziilor sociale" ("social occasions") înalt protocolare să găsim un număr mai însemnat de "cincii" în sensul de indivizi al căror comportament va fi conștient monitorizat și ghidat de reguli pe care aceștia însăși le resimt ca strâns dar nu mai puțin utile pentru buna desfășurare a evenimentelor. La dobândirea cunoașterii acestor reguli (eg.: ale etichetei, etc.) individul se bucură de asistență calificată a specialiștilor din "sistemele experte"¹³; manualele de comportament¹⁴, ghidurile practice de întreținere și răspândirea acestora "sunt o parte a reflexivității modernității: ele ajută uzuale la organizarea și modificarea aspectelor vieții sociale despre care relatează sau le analizează (...). O asemenea cunoaștere nu este doar incidentală în raport cu lucrurile care se petrec aici, ci este constitutivă acestora - lucru valabil pentru toate contextele vieții sociale în condițiile modernității."¹⁵

Cu totul alta este situația "ocaziilor sociale neprotocolare" în care tipul "sincer" de interpret va predomina, mai ales bunăoară în cazul petrecerilor între prietenii foarte apropiati. Acest lucru nu echivalează cu a spune că într-un astfel de context măștile vor fi date jos. Si aici vom avea de-a face cu interacțiuni între "echipe" ("teams") diferite într-o discuție la o petrecere, în timp ce, al doilea sub-tip, prin

EXERCITII METODOLOGICE

interacțiunile rutinare dintre indivizii aparținând unei aceleiasi "echipe" ("team") ca de pildă cele dintre membri personalului de deservire de la petrecerea respectivă ori interacțiunile dintre soții aflați retrași într-un colț al încăperii la aceeași petrecere, interacțiuni ce comportă de asemenea un grad relativ însemnat de rutinizare.

În ceea ce privește "ocaziile sociale regulate", rutina ori activitățile rutinare ("routines") joacă aici ca de altfel și în întreaga existență umană un rol important, pus, bunaoră, în evidență prin faimoasele "breaching experiments" ale lui Harold Garfinkel ori, prin analiza lui Erving Goffman asupra Instituțiilor Totale și a schimbărilor introduse de acestea în cursul vieții "internilor" ("inmates"). (vezi E. Goffman, "Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates", New York: Anchor Books, 1961). Mai mult, "rutina persistă și în cazul schimbărilor sociale ce au un caracter extrem de dramatic, deși, sigur că unele aspecte ale acțiunilor rutinare de-la-sine-ințelese ("taken-for-granted") pot fi compromise."¹⁶

Acest lucru nu echivalează cu o încercare de a accredita imaginea individului uman ca "automaton": pentru a-și desfășura relativ acceptabil dacă nu eficient acțiunile în viață de zi cu zi, indivizii trebuie să facă dovada a ceea ce Slavoj Zizek numește "slopsism practic"; o "complementară orbire" ("complementary blindness") este necesară desfășurării celor mai multe dintre activitățile zilnice.¹⁷

Exemplificări ale unor punctuale dizolvări ale realității sociale în condițiile încercării de pătrundere a acesteia prin chestionarea a ceea ce este luat ca-de-la-sine-înțelese ("taken-for-granted") sunt date din nou de experimentele lui Harold Garfinkel (a se vedea H. Garfinkel, "Studies in Ethnomethodology", New Jersey: Prentice Hall, 1967) "Întâlnirile (encounters) constituie firul conducător al interacțiunii sociale, succesiune a angajațiilor cu ceilalți

ordonate în ciclul zilnic al activității"¹⁸, angajații ce, adăugăm noi, comportă într-o oarecare măsură un anumit grad de unicitate. Peatră E. Goffman, două sunt caracteristicile majore ale "întâlnirilor". (prin analogie cu ridicarea cortinei la începutul unui spectacol și lăsarea acesteia la sfârșitul reprezentării și faptul și ele implică în mod necesar conversația dintre participanți). A. Giddens, în încercarea de a aduce în interiorul unei aceleiasi (proprii) teorii (a structurării - "structuration theory") abordări de cele mai multe ori considerate ca opuse, include ca a doua caracteristică modelul intervenției în conversație ("turn-taking model") al etnometodologilor, (H. Sacks, D. Zimmerman, C. West) esențial în opinia sa pentru organizarea și structurarea "întâlnirilor" ("encounters").¹⁹

Tocmai în cazul "întâlnirilor" ("encounters") în unele ocazii sociale regulate și neregulate neprotocolare anterior discutate, este extrem de probabil ca unii dintre indivizii angajați în acest tip de interacțiuni focalizate să procedeze la ceea ce am numit la începutul acestei secțiuni "dezvăluiri-despre-Sine". În încercarea prezentării background-ului uneia dintre perspectivele de abordare utilizate în acest material, rămâne să precizăm care este "natura" acestor dezvăluiri și care dintre tipurile acestora va face obiectul întreprinderii noastre.

"Masca din spatele măștii din spatele măștii..." dramaturgia coborârii gărzii

Abordarea dramaturgică a realității sociale pornește de la ideea - destul de veche - a analogiei dintre lumea teatrului și cea a vieții de zi cu zi. În interacțiunile lor, indivizii asemenea actorilor dă viață unor partituri; în contexte diferite ei vor propune "publicului" (celor cu care se intră în interacțiune) printr-un efort susținut o anumită

definiție a situației, anumite imagini-despre-Sine. Modelul "lumii ca teatru" implicit, în mod necesar am putea spune, distincția "scenă" ("front stage") - "culise" ("back stage"), subsumată celei dintre "regiuni-din-față" ("front regions") și regiuni-din-spate ("back regions"), fiecareia dintre cîc asocindu-li-se anumite tipuri de comportamente. Astfel, "scena" este simplu definită ca locul unde se desfășoară a reprezentări, locul unde "actorul" va face eforturi (uneori disperate) să convingă "publicul" că el este ceea ce încearcă să arate și nu ceea ce pare. "Culisele" ("backstage") constituie regiunile ("regions")²¹ în care impresiile ori definițiile situației întreținute prin actul interpretativ sunt cunoscute ca fiind contradictorii; sunt spațiile în care actorul se relaxează, își sterge machiajul, își dă jos masca, spații în care "interpretul" trebuie să devină "omul", zone în care este de așteptat că nici unul dintre spectatori să nu poată accede.

Conform lui Goffman, regiunile muncii, ale recrerei ori cele în care interpreții au dreptul de a menține controlul asupra activității depuse (eg.: dormitorul, toaleta etc.) constituie exemple ale ariilor "culiselor" ("backstage"). Mai sus menționata distincție dintre "scenă" și "culise" a fost adeseori greșit interpretată ca echivalentă a celei dintre "public" și "privat", după cum la fel de greșit este să găndim "culisele" doar ca regiuni ale "intimității" ("privacy"). Deși, "opozitia privat/public face referire (și) la ceea ce este ținut ascuns de, și ceea ce este mai deschis arătat"²², termenii referențiali ai acesteia sunt alții, i.e., stat/societate civilă, domeniul (proprietate) publică/privat(ă). Ceea ce poate reprezenta nota distinctivă dintre opozitiile "culise/scena" și "privat/public" este că în cazul primeia avem de-a face cu un grad de rigiditate al structurării lor substanțial mai scăzut: prin folosirea tipului comportamental caracteristic "regiunilor-din-spate" ("back regions"), un interpret poate transforma "rampa" în "culise" și

vice-versa cum este cazul campaniilor electorale, în care, prin prezentarea secvențelor cu candidați aflați în sănul familiei ori desfășurând activități ce aparțin de sferea timpului liber, "culisele" ("back stage") devin "scena" ("front stage").

La succesul sau căderea unei reprezentări (interacțiuni) contribuie ambele tabere, "actori" și "public" ori spectatori. Din arsenalul "practicilor protective" - "cele folosite de public ori de outsideri pentru a-i asista și ajuta pe interpreți să-și salveze spectacolul" - tactul este esențial: "(...) acord mutual-conceptual între participanți în contextul de interacțiuni (tactul) pare a fi principalul mecanism al susținerii "increderei" (...)"; disponibilitatea publicului de a utiliza tactul ca tip de reacție și frecvența utilizării acestuia ca strategie de cooperare rezidă în mare parte în (re)cunoașterea unui adevăr elementar, dar crucial, i.e., faptul că rolurile actor/spectator sunt interșanțabile.

In ceea ce-i privește pe "interpreți", alături de "practicile și atribuțiile defensive" - "cele folosite de actorii însăși pentru a-și salva spectacolul" - este extrem de important modul în care informația este controlată pentru ca eforturile depuse să fie încununate de succes, i.e., crearea și impunerea unei anumite definiții a situației a unei anumite imagini-despre-Sine. Este vorba desigur despre acele informații care ar putea dăuna estetică tabloului propus cum ar fi de pildă datele absolut incompatibile cu imaginea propusă publicului - "secretele întunecate" ("dark secrets") ori cele referitoare la intențiile și capacitatele unui actor - "secretele strategice" ("strategic secrets"). Caracteristica principală a tuturor acestor informații față de care se înregistrează eforturi susținute pentru a le controla ține de faptul că ele fac referire de multe ori la acte, evenimente ce aparțin zonei "culiselor" ori a ceea ce este definit în vari situații ca zone-din-spate ("back regions"), incluzând aici și acele elemente de dincolo de fațadă, i.e., "sentimentele

EXERCITII METODOLOGICE

reale ale celor ce interpretează un rol acolo în față²². Intrarea accidentală în posesia publicului a unor astfel de informații poate fi fatală "actorilor", mai ales în condițiile în care ele fac o notă finală discrepanță în raport cu realitatea contrafăcută anterior propusă.

După cum spuneam la începutul acestei sarcini, ne interesează aici acele "întâlniri" ("encounters") în care ceea ce este ascuns de cele mai multe ori (unui anumit) public(ului) devine accesibil acestuia prin acțiunea deliberată a interpretului însăși: dezvăluirile-despre-Sine ("Self-disclosure"). Dintre tipurile evidențiate de Erving Goffman, ne vom opri asupra celui al "coborârii gârzii" ("guarded disclosure"). Pentru "părintele" dramaturgiei sociale, "coborârca gârzii" ("guarded disclosure") între indivizi apartinând unei aceleasi "întâlniri societății" constituie cea mai puțin subtilă versiune a comunicării de tipul dezvăluirilor. "În viață de zi cu zi, când indivizi nu au o societate secretă căreia îi aparțin și ar putea dezvăluvi aceasta, un proces (al dezvăluirilor-despre-Sine - n.n.) mult mai delicat are loc."²³ O întreagă alchimie a strategiilor de interacțiune este implicată în "coborările gârzilor" ("guarded disclosures"). Înregistrate în cazul "întâlnirilor" ("encounters") dintre persoane care nu sunt familiarizate reciproc cu statusul și opinile fiecăreia. După unii specialiști, sugestiv pentru reprezentarea acestei alchimii este modelul spiralei: "(...) «coborâri ale gârzii» repetate ale uneia dintre părți implica «coborâri ale gârzii» de celalaltă parte - «efectul diadic»"²⁴. Alții consideră însă acest model ca extrem de simplist, model ce ignoră o serie întreagă de alți factori, cel mai important fiind cel al percepțiilor participanților asupra "reciprocității" actelor de dezvăluire. Modificarea voluntară a gradului de deschidere în raport cu ceilalți depinde esențial conform lui Goffman de primirea din partea celuilalt a unui feed-back din care să putem infera "de ce (suh. ns.) suntem în siguranță făcând

acest lucru (coborârea gârzii - n.n.)".²⁵ Odată acest feed-back primit ori perceput ca primit, unul sau ambii participanți vor continua procedând la coborâri graduale ale gârzii. Evident există în orice moment al interacțiunii posibilitatea ca unul dintre participanți, conform proprii definiții a situației, să întrerupă seria dezvăluirilor-despre-Sine, după cum există contexte în care, deși configurația interacțiunii pare să aibă forma unei "coborâri a gârzii" ("guarded disclosure"), în "realitate" un atare proces nu are loc (eg.: vehicularca ori schimbul unor informații despre Sine care nu îi "angajează" în nici un fel pe indivizi). Primul caz, ilustrat de Goffman, este cel al dezvăluirilor asupra realelor opinii politice: unul dintre participanți poate întrerupe seria "adevărurilor" în condițiile în care celălalt partener a dezvăluit că este mult mai la dreapta (ori la stânga). "În asemenea cazuri, cel ale cărui vederi politice sunt mai extreme va acționa plin de tact ca și cum opiniiile sale nu sunt cu nimic mai radicale decât ale celuilalt."²⁶ Cel de-al doilea caz, al doar aparentei "coborâri a gârzii", a fost evidențiat în cercetările de acustica interacțiunii: "reală comunicare" între indivizi angajați într-o interacțiune focalizată are loc numai atunci când nivelele de energie ACUSTICĂ ale participanților converg la anumite frecvențe în cadrul unei același bande, "formând astfel un tip de spectru vehicol pentru transmiterea informațiilor verbale în frecvențele înalte (...). Convergența (ori mutuală comutată - tuning in - în aceeași bandă - n.n.) funcționează ca un instrument ce menține integritatea semnelor și coerența pentru cei aflați în interacțiune (...)"²⁷.

În cele ce urmează vom proceda la abordarea a patru "întâlniri" ("encounters") în care interacțiuni focalizate de tipul "coborârii ale gârzii" ("guarded disclosure") sunt implicate. Analiza acestora va fi făcută, după cum am menționat anterior, din două perspective adeseori gândite ca opuse: "dramaturgia socială" (ori "manage-

mentul impresilor) și "teoria alegerii rationale" ("rational choice theory") ale cărei presupozitii vor fi prezentate în continuare. În cadrul demersului nostru vom atinge atât motivațiile conținute în acest tip de interacțiune, cât și mecanismele prin care ele se produc.

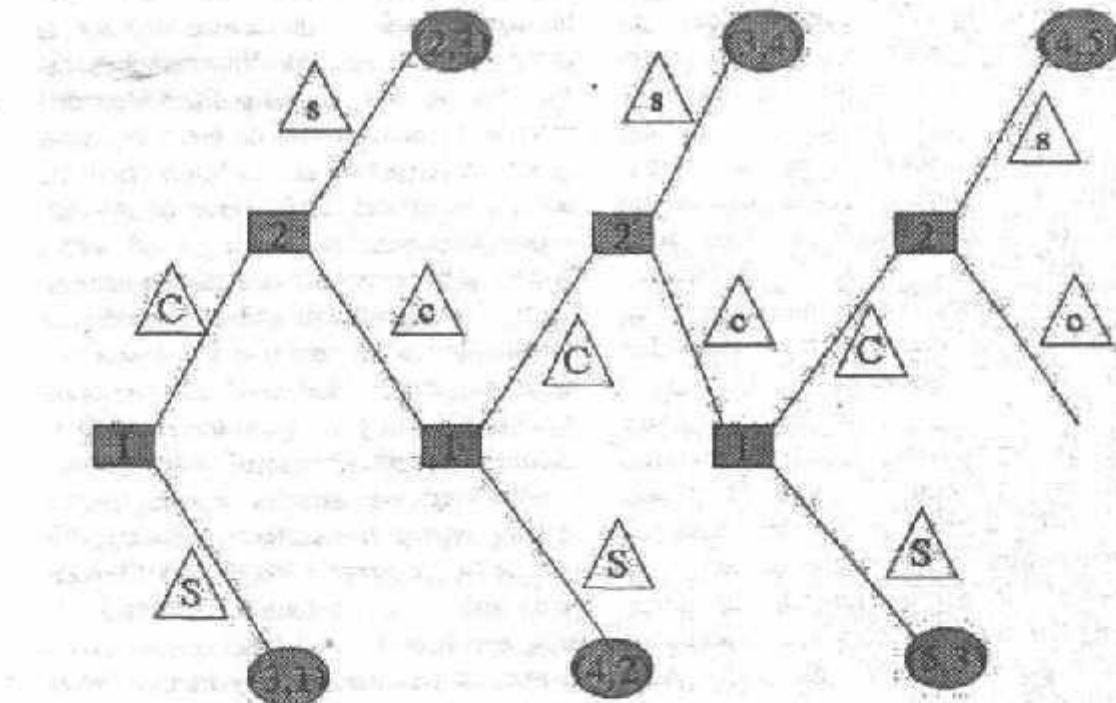
Miriapodul cu trei nivele. Coborârea gărzii ca negociere

Chiar dacă Goffman acorda episodului de mai sus o pondere infimă în economia lucrării sale, importanța lui pare a fi crucială pentru istoria tuturor demersurilor

teoretice de până acum. Episodul cheiează însăși bazele vieții sociale și solidarității sociale astăzi făcând dacă ne-am închipui că o ascenție interacțiuncă (pe care am numi-o primară) ar eșua sistematic dintr-un motiv sau altul atunci cu siguranță ar trebui revizuite o sumă întreagă de presupozitii care au fundamentat de-a lungul timpului sociologia.

Pentru a intra în profunzimile acestei diade incipiente implicată de coborârea gărzii ("guarded disclosure") vom recurge mai întâi la un procedeu nu întotdeauna agreat de sociologi, dar care și-a dovedit nu o dată utilitatea; este vorba de modelarea cu ajutorul teoriei jocurilor.

Să considerăm pentru început următorul joc în doi:

Fiecare jucător (1 sau 2) are două alternative: să coopereze (caz în care decizia va fi transmisă adversarului) sau să opreasă jocul ("să dezerteze"), caz în care se vor face "platile"²⁰, iar jucătorul care a oprit primește mai mult decât cel care a cooperat la pasul anterior. În plus, ambii jucători primesc mai mult la fiecare rundă

în raport cu cea precedentă; de asemenea, fiecare jucător are posibilitatea prin alternanță să coopereze sau să opreasă jocul. Formalizarea acestuia este una clasică și poartă numele de "miriapodul cu trei nivele"²¹. Apar însă o serie de probleme în legătură cu strategiile optimale ale celor doi jucători. Pentru moment să identificăm cei

EXERCIȚII METODOLOGICE

doi actori cu cele două persoane aflate față în față și antrenate în jocul subtil de coborâre a gărzii ("guarded disclosure"). "După ce și-a coborât puțin garda, una din persoane așteaptă ca celalalt să îi ofere un motiv că este sigur pentru sine să continue, și odată primită această asigurare își va coborât garda puțin mai mult."²¹ Individul va pune capăt acestui ritual al dezvăluirii atunci când nu mai primește nici o confirmare din partea celuilalt, ne avertizează autorul în continuare, comportându-se ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat înainte. Vom avea o situație pentru care jocul de mai sus se constituie într-un model formalizat aproximativ. În linii mari jocul poate fi considerat o schiță a interacțiunii iterate de coborâre a gărzii: individul care cooperă ultima oară resimte frustrare sau, altfel spus, primește mai puțin decât cel care are avantajul unei informații în plus, într-o perspectivă globală fiecare individ beneficiază mai mult pentru sine la o anumită rîndă în raport cu cea precedentă în virtutea acumulării de informații.

Unii psihoso-sociologi susțin că dezvăluirile-despre-Sinc ar avea cinci beneficii. Si totuși de ce oamenii nu fac mai mult în această privință? De ce jocul de mai sus continuă să fie jucat? De ce există un "primul" care își asumă riscul inițializării? De ce în fine se vorbește despre dezvăluiri graduale și deci condiționate?

"Vom limita întotdeauna aceste dezvăluiri (precum și dezvăluirile altora) din teamă față de puterea pe care ele o conferă altora asupra noastră. Ne este teamă că alții ne vor respinge astăndată greșelile noastre și ne este chiar teamă a ne asuma povara de a să prea multe despre celalalt. Destul de ciudat însă, putem face dezvăluiri-despre-noi străinilor cu care ne întâlnim pentru puțin timp, persoanei cu care călătorim în avion, prietenului unui prieten la un cocktail, dar nu și celor apropijați nouă".²² Faptul că într-adevăr dezvăluim mai mult despre noi în măsura în care ceilalți ne dezvăluie, la rîndul lor,

despre că a fost demonstrat de un interesant experiment proiectat de Zick Rubin (1975). Pe un aeroport, experimentatorul se apropie de o persoană singură și îi cere sprijinul într-un studiu despre grafia de mâna. Scriind câteva propoziții despre persoana sa, propoziții ce ating teme din ce în ce mai "intime", cercetătorul constată că atunci când cere subiectului să procedeze la fel, acesta din urmă face o serie de dezvăluiri graduale despre sine: "faptele susțin ipoteza că în interacțiunile de zi cu zi un proces similar are loc: o persoană preia rolul conducător dirijând conversația în funcție de gradul și profunzimea dezvăluirilor, celalalt urmărind și încercând să adapte propriile grade ale dezvăluirii".²³

Dintr-o perspectivă utilitaristă interacțiunile de acest gen ridică o serie de probleme. Pentru Peter Blau două persoane care intră în conversație pentru prima oară se angajează într-o serie de schimburi care ne-ar permite să studiem negocierea dintre ele în cadrul unei adeseori piete economice. Unul din ei încearcă să arate că de important este, să vorbește celuilalt despre slujba sa, despre relațiile sale, despre locurile pe care le-a vizitat, încercând să devină atraktiv. Al doilea însă poate răspunde de-o asemenea manieră încât să ii dovedească primului că este o persoană obișnuită, o persoană cu care se poate intra ușor în contact, ajungându-se astfel într-o fază de reajustare a negocierii: primul înțelege că dacă se va prezenta la un nivel prea înalt interlocutorului său, acesta va fi incapabil să plătească "prețul" cerut și deci el va trebui să coboare la un nivel la care se poate negocia de pe poziții de egalitate.²⁴ Deși acest proces de "vânzare a sinelui" aproximează întrucâtva interacțiunile cotidiene dintre persoane care nu se cunosc până în momentul negocierii, el nu explică de fapt de ce oamenii decid să intre pe această "piată"; el nu explică de asemenea de ce oamenii fac adeseori dezvăluiri despre ei însăși (schimb de opinii politice, de exemplu), altfel spus, de ce joacă acel

scenariu al miriapolului prezentat mai sus.

Teoria schimbului social oferă un principiu explicativ fundamental (G. Homans): "oamenii devin furioși atunci când nu este respectată reciprocitatea sănătându-se injuri sau de căte ori cineva nu răspunde cu ceva de-o valoare egală"¹⁵. Petre Blau susține la rândul lui că acest principiu, i.e., al "schimbului corect", emerje pe măsură ce interacțiunea se desfășoară, aducând astfel explicația la un nivel metateoretic; el admite totdeauna existența unei reciprocități inițiale fără de care schimbul nu ar avea loc.

Într-adevăr, întorcându-ne la locul miriapolului și acționând prin inducție inversă ("backward induction") singurul echilibru al jocului este ($S;s;S;s;\dots$), adică acela în care fiecare jucător oprește jocul ori de căte ori aceasta îl stă în puțință. Cu alte cuvinte, jocul este imposibil. Considerând că interacțiunea are un număr finit de pași n , atunci cel care face mutarea la pasul $n-1$ va trebui să opreasca jocul înainte ca celălalt să o facă. Acesta la rândul lui va trebui să opreasca jocul la pasul $n-2$, și așa mai departe, astfel încât primul care mută va proceda rațional dacă va juca S . "Problema care apare aici este pur și simplu încrederea"¹⁶ în sensul de asumare din partea ambilor jucători a principiului reciprocității.

Teoria alegerii raționale s-a confruntat cu două tipuri de paradoxuri. Mai întâi cel al "raționalității limitate" sau al incapacității individului de a procesa informația și de a lău decizii corecte ("este imposibil să găsești maximul, dar este rațional să cauți satisfăcătorul" susțin promotorii raționalității limitate). În al doilea rând, problema coordonării sociale sau căt de rațional se angajează indivizii într-o acțiune colectivă. Olson furnizează celebrul exemplu cunoscut sub numele de "free-rider", iar dilema prizonierului este o situație formală pentru acest paradox. Jocurile iterate au încercat să rezolve această dilemă susținând construirea principiului re-

ciproicității prin interacțiuni repetitive (ori tautologicul): indivizii învață să coopereze cooperând. Nu este lipsit de importanță faptul că dilema prizonierului reiterată este asemănătoare cu jocul miriapolului prin faptul că dezvăluie același paradox al cooperării sau al lipsii de cooperare. Diferența este că în timp ce mutările se fac succesiv în cazul miriapolului, în celălalt caz se iau în considerare doar mutări simultane în runde successive, în condițiile în care indivizii nu pot comunica. Deși doar miriapolul aproximează interacțiunea dintre cei doi străini față în față vom vedea că într-un alt plan al interacțiunii este posibil să se joace dilema prizonierului reiterată.

Hechter și Coleman au încercat, independent unul de celălalt, în anii '80 să soluționeze problema creării raționale a solidarității sociale considerând că acesta depinde în mod crucial de comunicare. "Grupurile mici generează mai ușor solidaritate deoarece comportamentul membrilor săi este imediat vizibil pentru ceilalți; în plus, solidaritatea cere ca membrii grupului să dețină anumite resurse pe care să le folosească pentru a se controla reciproc"¹⁷. "Actorii intră în cîmpul social cu anumite resurse asupra cărora ei au control parțial sau total, resurse în care sunt interesati. Interdependența socială apare din faptul că actorii sunt interesati de evenimente care sunt în totalitate sau parțial sub controlul altor actori. Rezultatul diferențelor schimburi și transferuri unilaterale ale controlului în care actorii se angajează pentru a-și satisface interesele este formarea relațiilor sociale care au o anumită persistență în timp."¹⁸ Coleman înglobează aceste resurse în ceea ce el definește ca fiind "capitalul social". În fond teoria Hechter-Coleman prezice că va exista o mai mare solidaritate în grupurile mici (cu densitate mare a relațiilor) în care indivizi se monitorizează reciproc, fiecare schimbând sanctiuni pozitive precum "stima personală". "Aceste variabile se regăsesc însă în "teoria ritualului" (tradiția durkheimistă, în care intră și

EXERCIȚII METODOLOGICE

Goffman - n.n.)³⁹, cu toate că Durkheim reproseză Utilitariștilor faptul că inversarea ordinea naturală: "Ei presupun că la origine existau indivizi izolați și independenti care astfel au putut intra în relație unul cu celălalt în vederea cooperării, căci n-ar fi avut nici un alt motiv să acopere prăpastia dintre ei și să se asocieze. Dar această teorie, care este atât de răspândită, postulează o veritabilă creație *ex nihilo*".⁴⁰ Sociologul francez consideră mai degrabă evident ceea ce Compte spune: "cooperarea, departe de a fi capabilă să producă ea însăși o societate, presupune în mod necesar stabilirea sa spontană înainte de orice".⁴¹

Dincolo de aceste puncte de divergență sau convergență, perspectiva de mai sus sugerează faptul că interacțiunea inițială de tip "coborârea gărzii" (guarded disclosure) nu trebuie plasată într-un vacuum social. Orice interacțiuni se cufundă în structuri sociale imediat prezente ori, așa cum vom vedea, în structuri sociale internalizate de indivizi ori virtuale. Deocamdată nu putem înțelege nici faza de inițializare a interacțiunii (pusă sub semnul întrebării de metoda inducției inverse) și nici faptul că experimentele ce au avut la bază jocul mirișoșului dovedesc că indivizii sunt capabili să interacționeze în aceste secvențe un număr destul de mare de pași⁴², altfel spus încă nu putem explica o anumită continuitate a jocului. Teoria alegerii raționale explică inițializarea jocului și limita solutionării practice prin metoda inducției inverse diferențind între jocuri cu informație completă și jocuri cu informație incompletă. Adeseori actorii sociali nu cunosc cu certitudine "plășile" viitoare. "Fiecare situație reală este înțeșată de incertitudinea despre scopurile și motivele conluialt actor. Mai mult, atunci când jucătorii nu cunosc cu exactitate numărul de pași în care jocul se va desfășura (ca și cum jocul ar fi infinit) putem găsi un echilibru în care ambii actori continuă jocul un număr indefinitely de runde"⁴³. Adeptii teoriei

jocurilor invocă o binecunoscută teoremă ("Folk Theorem") destul de complicată chiar pentru o prezentare succintă, dar care în termeni non-tehnici poate fi exprimată astfel: orice rezultat care poate furniza fiecărui jucător nu mai puțin decât ar putea primi de unul singur, poate fi stabil. Fundenberg și Muskin, autori ai acestei teoreme, susțin că dacă jocul este "ca și cum ar fi" infinit sau dacă jucătorii nu au informații complete asupra "plășilor" viitoare, fiecare dintre ei poate crede că există măcar o mică probabilitate ca "pay-off"-urile adversarului să facă cooperarea mutuală rațională pentru el (aceasta pentru că informația incompletă este suficientă pentru a elimina distincția dintre jocuri finite și jocuri infinite)."⁴⁴

La un alt nivel teoretic unii consideră că există o ruptură a sinelui: sinele privat și sinele public ori ceea ce îndeobște este cunoscut ca ruptură între *homo oeconomicus* și *homo sociologicus*. Primul este guvernat de un principiu hedonist, în acest caz oamenii urmărind scopuri egoiste, iar cel de al doilea, omul social, este condus de norme morale și sociale. "Problema este de a înțelege relația dintre acești doi homuncul care rivalizează constant pentru atenția noastră... În cazul explicării comportamentului de vot analiștii au intrat într-un soi de situație de schizofrenie teoretică... Ca și cum votantul odată intrat în cabină, abandonează motivele altruiste care l-au adus aici, dând frâu liber intereselor personale."⁴⁵ Elster consideră în continuare că actorii își justifică comportamentul economic și își maschează interesul personal folosind un nesfărșit repertoriu de norme sociale care îi guvernează ("Nevoia de consistență între normele sociale care îi guvernează în diferite situații este la fel de importantă ca și consistența între norme și interesul personal"). Ceea ce sociologul american susține este în fapt o reformulare a teoriei reziduurilor la Pareto. Așa cum afirma și Ion Ungureanu "limitele paradigmăi reziduurilor sociabi-

lității sunt evidente: Pareto reduce aproape toate formele acesteia la un fel sau altul de sentimente, iar atunci când recunoaște rolul intereselor, el le analizează numai ca interese individuale, respingând în principiu posibilitatea să se poată constitui pe baza unei sociabilități nereziduale.¹⁷ Dacă homo sociologicus îl motivează pe actor să coopereze, atunci homo oeconomicus îl îndeamnă să dezerteze. Cine va prevale în acest caz în interiorul aceluiași individ? Ar putea acești doi homunculi să coopereze în afara faptului că unul acționează iar celălalt rationalizează? Posibilitatea existenței unei sociabilități nereziduale este încă cuestionabilă.

*

**

În fine, una din ultimele teorii care ar putea explica paradoxul interacțiunii de tip "cobelare a gărzii" ("guarded disclosure") ar fi o ingenoasă descoperire a unor sociologi americani. Pornind de la avertismentul lui Goffman din lucrarea "Ritualurile interacțiunii" potrivit căruia, sociologii "ar trebui să caute acele pattern-uri și secvențe naturale de comportament care au loc ori de câte ori indivizii ajung în imediata prezență a celuilalt/celorlalți"¹⁸, acești cercetători descoperă existența unei convergențe a elementelor acustice non-verbale în cadrul unci comunicări între indivizii aflați în "interacțiune focalizată" ("focused interaction"), succint prezentată anterior. Măsurarea a fost făcută cu ajutorul unor analizatoare ale spectrului sonor plecând de la premisa că urechea descompune "matematic" în serii Fourier sunetele captate. Aceste cercetări au confirmat presupozițiile lui A. Schutz cu privire la "posibilitatea de a fi împreună simultan în diverse dimensiuni temporale". Oamenii creează sau nu adevărate simfonii în comunicarea verbală. Dacă lucrurile stau așa, nu este exclus ca tocmai această "cooperare la nivel acustic" să susțină și să fie responsabilă de producerea de față a unei interacțiuni (în sensul de reală comunicare) de

tipul celei ce face obiectul efortului nostru, i.e., "dezvăluiri graduale" ("guarded disclosures"). Considerând că partenerii conversației au inițializat jocul de "cobelare a gărzii", ei cooperează mai întâi în acea dimensiune acustică a timpului (iar acest tip de coordonare social-muzicală este mai curând modelată de dilema prizonierului reiterată, deoarece deciziile sunt luate simultan, iar actorii sunt separați de barierele lipsei conștientizării procesului), ceea ce poate susține cooperarea în planul interacțiunii verbale immediate.

Negrul, albul, evreul și polonezul: dezvăluiri graduale și descoperirea absenței închipuitelor diferențe

Sociologia a acordat și continuă să acorde o atenție specială relațiilor dintre majoritate și variile "alterități" ("otherness" - în sensul de minoritate aici) definite pe criterii etnice. Numeroasele cercetări întreprinse s-au concentrat îndeosebi asupra acestor elemente, i.e., stereotipuri, prejudecăți, care structurează de-o manieră generală astfel de relații. Erving Goffman în lucrarea "Stigma" (1963) propune, printre altele, o altfel de abordare ce vizează modul în care se desfășoară efectiv în contexte diferite interacțiunile cu diferenții "ceilalți". Studierea unor astfel de "întâlniri" poate arunca o lumină nouă asupra mecanismelor prin care, în viața de zi cu zi, pre-concepțile diferențe dintre "noi" și "ei" se (re)afirmă, (re)construiesc și (re)întăresc astfel imaginarele granițe și barierelor de comunicare.

Am ales aici ca un prim episod, un fragment din carte "Negru ca mine" a lui John Howard Griffin, fragment ce conține relatarea unei astfel de "întâlniri". Lucrarea sintetizează experiența unică pe care auto-

EXERCITII METODOLOGICE

rul ei a trăit-o în timpul unei voluntare călătorii în inima sudului Statelor Unite în 1959. Deși scrisă de un jurnalist, carte reprezintă o veritabilă abordare sociologică a problemelor relațiilor cu alteritatea, atât prin conținutul ei, cât și (sau, mai ales) prin "tehnica" ce a fost folosită în colectarea informațiilor ce au stat la baza sa, tehnica ce constituie un exemplu asupra a ceea ce poate "însemna" empatia (și cât de departe se poate ajunge cu și prin empatie); deși alb, sudist, cetățean din clasa de mijloc. Înainte și pe parcursul călătoriei sale, John H. Griffin urmează un tratament de pigmentare a pielii, transformându-se pentru perioada considerată în ... negru, verificând altfel spus de propria-i "piele" cum e când ești (un puțin ori deloc acceptat) "celălalt".

În "întâlnirea" în care autorul este implicat ("cules" de pe autostradă de către un "alb" în timp ce făcea autostopul) un tip special al interacțiunilor de forma "dezvăluirilor graduale" are loc. "Costul" gestului făcut de "majoritar" face referire la informațiile asupra unui anumit aspect stereotip asociat stigmatului "negru". Printre multele prejudecăți și stereotipuri întâlnite la acea dată în SUA referitoare la populația de culoare (e.g., "neîngrijiti, murdari, obsceni", "nu apreciază proprietatea", "lenesi", "ignoranți, puțin inteligenți"⁵⁰), putea fi regăsit și unul care facea obiectul unei intense ambivalente valorizări, i.e., cel referitor la comportamentul sexual al "negrilor":

"Toti faceau dovada unei morbide curiozități asupra vieții sexuale a negrilor, și împlățeau, în principal, o aceeași imagine stereotipă a negrului ca o neobosită mașină-de-făcut-sex, cu organe sexuale supra-dimensionate, având o vastă și diversificată experiență"⁵¹

Tocmai asupra acestui delicat subiect ce face referire la "secréte consumuri" ("secret consumptions") este invitat pasagerul (John H. Griffin) să dea, ca plată,

lămuriri. Pentru a elimina însă pe căt posibil eventualul refuz al "negrului" (-alb) în a-l furniza atât de mult dositele informații ori, cine știe, de a fi chiar inițiat în (ipotec) secrete practici sexuale, "albul" la rândul său procedează la aparente coborâri ale gârzii:

"(Albul - n.n.): Cred că negrii sunt mult mai deschiși la minte în legătură cu astfel de lucruri (...) Voi nu pareți a avea inhibițiile pe care le avem noi. Noi suntem puritani (în sensul de, deși moral superiori tocmai de aceea, mai puțin «oameni» decât voi - n.n.) Stiu că negrii fac mai multe lucruri - în pat - decât facem noi. Oh, nu mă înțeleg greșit! Admir atitudinea pe care o aveți, cred că-i mult mai sănătoasă decât a noastră..."

"Negrul" (-alb) pare însă puțin dispus în a facilita accesul la râvnitele informații. Mai mult decât atât, încearcă să-l facă să înțeleagă că nu este nimic special în legătură cu apetitul ori comportamentul sexual al celor de culoare și că senzationalul există numai la nivelul structurilor simbolice de reprezentare a unei anumite "alterități". Efortul depus îl aduce pe "majoritar" în postura de involuntar participant al unui experiment de tipul celor ale lui H. Garfinkel, în care ceea ce era luat "ca-de-la-sine-înțeles" ("taken-for-granted") este violent chezionant de o imediată realitate:

"A părut uimtit și încântat nu de ceea ce tocmai îi spusesem ci de faptul că am putut-o spune. Într-o sa atitudine de entuziasm părea practic a spune "Oh, chiar poți vorbi inteligent!" Era atât de obtuz în încântarea sa încât nu a realizat implicit conținuta insultă potrivit căreia un negru nu poate spune mai mult decât "da, domnule" și bolborosi scurte cuvinte."⁵²

Contextul particular al "întâlnirii", îl determină pe "alb" să renunțe la o bună parte a standardelor asociate statusului deținut astfel încât avem de-a face cu o situație în care pot fi regăsite forme de "comportament regresiv", i.e., "a reînceput să-mi pună întrebări diferite de cele pe care bărbații albi și le-ar pune unul altuia (...)" Conform lui A. Giddens, între "comportamentul regresiv" și poziționarea în "regiunile-din-spate" ("culise") nu se poate vorbi de o corelație finală semnificativă. Chiar dacă "a-te-afla-în culise" înseamnă renunțarea la "mască" și dezvăluirea "adevărului" (?) Sine, "comportamentele regresive" implică nu numai o abandonare a "fațadei", cât mai ales adoptarea unor norme total diferite chiar în raport cu cele ce ghidează practicile interacțiunilor că au loc în spatele scenei ("back stage"). Este situația în care indivizii dău liberat glas în contextele co-prezenței celor mai "de-negărit-a-fi-spuse" lucruri: secrete curiozități ce ar putea cauza serioase atingeri aduse imaginii-despre-Sine, sunt public destăinuite; comportamente final reprobată sunt momentan și cu dezinvoltură adoptate; ceea ce, conform statusului deținut, nu ar trebui să devină obiect al curiozității noastre este serios chestionat. Adoptarea unui astfel de comportament este extrem de probabilă în condițiile în care o anumită percepție asupra unicătății contextului "întâlnirii" este prezentă; aproape imposibil de repetat și (în special) cu persoane percepute ca inferioare din anumite puncte de vedere.

"Semnificația rezidă în faptul că identitatea mea ca negru și implicitele sale concepții (stereotipuri, prejudecăți, etc) despre această identitate îmi permit să mă expună de-o asemenea manieră în fața mea."

(...) Mi-a citat pe Kinsey (sociolog american pe problemele sexualității umane, foarte controversat și foarte în modul în acela perioadă - n.n.) și pe alții

(...) Deși se străduia să fie curtenitor, nu a putut însă ascunde ceea ce într-adevăr îl preocupa. M-a întrebat despre organele genitale ale negrilor și despre detaliile vieții lor sexuale"

După ce a încercat încă odată să-l lămuirească pe "alb" ca, de facto, doar culoarea pielii constituie singura diferență dintre ei, "negrul"(-alb) adoptă postura unui "public" extrem de puțin cooperant. O astfel de postură este însă percepță ca îndoielnică ori neîncredere în raport cu "realitatea" imaginii propuse; necugetat făcutele dezvăluiri ("comportamente regresive" aici) ar putea altera serios "fațadă" majoritarului. Pericolul ca celălalt, inferior, să îi atribuie o netă diferență și nedorită "identitate virtuală" este extrem de mare;

"Nu vroiam să-ti fac nimic" mi-a spus cu o voce umilă și lipsită de viață. «Nu sunt regină (homosexual - n.n.) sau cine stie ce altceva»

«Bineînțeles că nu ești!», i-am replicat. «Nu face nimic»

«Totul este că nu am prea multe sansc de a vorbi cu negri instruiți - oameni care să poată răspunde la întrebări» (Din nou o reafirmare a diferențelor simultan însotită de manifestarea uimirii, "stupefactiei", înregistrată în momentul în care bazele acestor de-la-sine-ințelese diferențe sunt zdruncinate - n.n.)⁴⁵

Acesta este punctul în care "negrul"(-alb) va face o nouă încercare de a-i determina pe "alb" să înțeleagă că fundamentalul concepțiilor sale asupra populației de culoare este inter-mediat clădit, că presupusele realități fapte ce stau la baza lor sunt, parafrazându-l pe Alfred Schutz, construcție de gradul doi (în sensul de "mâna a doua"): "adevărată" realitate este cu totul alta și către care se poate accede

EXERCIȚII METODOLOGICE

imediat, în condițiile particulare ale aici discutatei întâlniri cu "alteritatea". Invitația către realitate este făcută cu brutalitate:

"Dacă vrei să affli mai multe despre morala sexuală a negrului - comportamentele și idealurile sale - atunci trebuie să stii că nu este nici un mister în legătură cu asta (subl. ns.). Acestea sunt probleme umane, iar negrul este la fel de uman ca și albul."

Dezvăluirea dintr-un început a ceea ce doar ulterior trebuia a fi aflat, a faptului că, deși îmbrăcat cu haine strălucitoare, "regele" este "complet gol pe dedesubt"¹⁷, are efectul de a genera dezamăgirea "discipolului" ("albului"), dezamăgire ce foarte probabil va influența receptarea ulterioară a mesajului învățătorului¹⁸.

Cu totul alta este situația în care, prin dezvăluiri graduale, "învățăcelul" însăși este lăsat să descopere "gelul" de dincolo de un presupus mister. Slavoj Zizek relatează sub titulatura de "glumă hegeliană" un astfel de ritual "inițiacic" ce are loc în cazul unei alte "întâlniri" cu alteritatea. Într-un același comportament de tren se găsesc un evreu și un polonez, iar acesta din urmă, după lungi ezitări în a-i se adresa, izbucnește:

"Spune-mi cum reușită voi evreii să stoarceti și ultimul ban de la oameni și să vă îmbogățiti astfel?!"

Evreul replica:

"Bun, îți voi spune dar nu pe degeaba; întâi îmi vei da cinci zloți." (Evreul, după ce primește banii începe să îndrige o poveste, înțrenându-și în momentele culminante pentru a fi plătit să continue - n.n.)

(...) În final polonezul plin de furie explodează: "Pungă ordină, tu chiar

îți închipui că n-am băgat de seamă ceea ce urmărești? Nu-i nici un secret (subl. ns.), vrei doar să-mi iezi și ultimul meu bănuț!"

Evreul îi răspunde însă plin de calm și rezervare:

"Ei acum să stii cum noi, evreii..."

Rezultatul final al celor două interacțiuni anterior discutate se concretizează prin descoperirea de către "normali", (aici albul și polonezul) a absenței preconcepțiilor diferențe. Amândoi, cu ajutorul susținut al "celuilalt" și în condițiile unei experiențe immediate, vor realiza că acea armă ori calitate secretă ce conferă "alteritatei" dimensiunea de "mare Celălalt" ("big Other")¹⁹, transformând-o în "obiect" preferat-a-fi-urât, nu există decât, cel mult, la un nivel discursiv. Fundamentală descoperire a faptului ca ceea ce este în Celălalt mai mult decât în el însuși ("what is in the Other more than Other itself"²⁰) aparține primordial și exclusiv proprietății noastre structuri de reprezentare simbolică, echivalență pentru Jacques Lacan cu sfârșitul curei "psihanalitice". Nu aceeași este însă situația în cazul mecanismelor ce guvernează relațiile cu alteritatea chiar dacă realizăm momentan că, de facto, "nu-i nici o mare scoicolă, «Ei» sunt la fel ca «Noi!», tocmai acest lucru ne poate determina să-l (re)asezăm pe "celălalt" pe o (cuvant) inferioară treaptă.

Formulele matematice ale stereotipului. Individul cu prejudecăți și cariera sa de perdant

Până acum am presupus că interacțiunile de tip "coborârea gărzii" angajează indivizi care nu dețin informații unul

despre celălalt, singurul scop al întâlnirii lor fiind de fapt chiar colectarea unor asemenea informații. În realitate, actorii pot avea informații difuze, majoritatea lor rezultate în urma unor asocieri între caracteristici vizibile pe care individul le prezintă și alte trăsături ascunse (caracteriale sau aparținând vieții intime), revelate prin intermediul unor zvonuri, lecturi, imagini anterior assimilate. Spre exemplu o persoană care tocmai a citit lucrarea lui Lombroso despre fizionomia criminalului poate să impune sau nu interlocutorului o biografie sau o carieră probabilă în sensul devianței sociale. Alte episoade asemănătoare se pot petrece între persoane care aparțin unor rase, etnii diferite ori chiar unor curente vestimentare diferite. Aceste informații difuze sunt îndeobște numite de sociologi "stereotipuri". Individul care le posedă a fost (și este poate) expus unor diferite mesaje ce conțin legături sistematice între anumite aparențe și fapte sau evenimente în care persoanele ce posedă aceste aparențe sunt inevitabil implicate. Aceste mesaje pot apartine spre exemplu unui corpus ideologic care își centrează discursul tocmai în jurul unor atari generalizări sau inferențe, și care devin publice într-un anumit spațiu și timp antrenând energii colective orientate spre realitatea definită. (Apartheidul sau antisemitismul pot constitui doar câteva particularizări). Ele devin adeseori seducătoare transformându-se în adevarate bărfe sau legende care ascund mistere inexplorabile. Cu cât individul crede mai mult în "adevărul" (sau "sămburele de adevar" al) acestor mesaje cu atât mai mare va fi și convingerea sa că misterile de dincolo de "adevăr" există.

Episodul relatat anterior poate fi inclus în categoria acestor interacțiuni de dezvoltare graduală a sinelui în care unul dintre actori posedă acele informații difuze și încearcă să și le confirme. Albul-alb aşteaptă în fapt ca celălalt să coopereze pentru a construi o realitate menită să susțină o de altfel fragilă consonanță cognitivă.

Eforturile proprii sale cooperări primesc recompense care depind în fond de stabilitatea în fiecare moment a probabilităților (credințelor) asociate stării lumii dinainte definite.⁴ Cooperarea va fi cu atât mai ratională pentru individul alături de către stereotipurile sale sunt mai adânc înrădăcinate în conștiință. Așadar cu cât crede mai mult în starea S a lumii (negrul este...) cu atât starea non-S este mai improbabila. Dacă studiem cu atenție jocul vom înțelege că, conform schemei inițiale individul cu prejudecăți pierde sistematic dacă celălalt dezertează sistematic. În realitate acest individ continuă să coopereze și chiar câștigă din ce în ce mai mult în stabilitatea credințelor sale. Jocul se reia de mai multe ori, persoana prejudiciată câștigă mai puțin în raport cu celălalt, dar reîncepe jocul din rațiunea de a acumula cât mai mult pentru sine și nu în raport cu adversarul său. De fapt, probabilitățile asociate stării lumii rămân neschimbate indiferent dacă interlocutorul cooperează sau nu. Dacă dezertează, individul prejudiciat găsește în aceasta o confirmare a informațiilor difuze pe care le deține. Informațiile sunt deci difuze nu prin aceea că nu ar fi adânc întărite în structurile mentale ale individului, ci prin faptul că ele ascund "secretul", pe care el nu reușește să îl afle, dar este tot mai convins că există. Formulele baysiene ale stereotipurilor sunt următoarele:

$$p(S/C) = \frac{(p(S) * p(C/S))}{(p(S) * p(nonS) + p(nonS) * p(C/nonS))} \text{ unde:}$$

- $p(S/C)$ - probabilitatea ca S să fie adevarată în condițiile în care celălalt confirmă stereotipurile

- $p(S)$ - probabilitatea ca S să fie adevarată (care în cazul stereotipurilor înrădăcintate este aproape 1)

- $p(C/S)$ - probabilitatea ca celălalt să confirme stereotipul în condițiile în care S este adevarată

- $p(nonS)$ este aproape 0
- $p(C/nonS)$ probabilitatea ca celălalt să confirme stereotipurile când S nu este adevarată

EXERCITII METODOLOGICE

Așa cum se poate observa p(S/C) este aproape 1, adică așa cum este firesc un stereotip confirmat rămâne stabil. În același timp:

$$p(S/D) = \frac{(p(S) * p(D/S))}{(p(S) * p(D/S) + p(\text{non}S) * p(D/\text{non}S))}$$

D- "dezertează"

Ca și în prima formulă întreaga valoare a lui p(S/D) depinde de faptul că în acest caz p(\text{non}S) este aproape 0. Așadar cu cât un stereotip este mai bine înrădăcinat cu atât el va fi imposibil de zdruncinat în condițiile unor evenimente care îl contrazic. Cea mai simplă raționalizare atunci când informațiile contradictorii vin din partea persoanei stigmatizate este atribuirea unei valori convenabile lui p(C/S) (cu alte cuvinte această persoană este probabil să nege dacă ceea ce se crede despre ea este adevărat). Dacă stereotipul însă nu a reușit în întregime să capteze structurile mentale, actorul va considera irațională continuarea jocului (în formulele baysiene de mai sus p(\text{non}S) poate afecta considerabil valoarea raportului cu cât se îndepărtează de 0 și se apropie de 0,5).

Cu cât informațiile difuze sunt mai întipărite în conștiința individului, cu atât alternativa cooperării îi se va părea mai atractivă acestuia. Aceasta poate fi descris cu referire la preferințele sale inițiale astfel: preferă să coopereze dacă informațiile despre celălalt sunt adevărate (u1); preferă în mod egal să coopereze dacă informațiile nu sunt adevărate și "să dezerteze" dacă informațiile sunt false (u2); în fine, preferă cel mai puțin să dezerteze dacă informațiile sunt adevărate (u3).

Așadar $u1 > u2 > u3$ și raportul dintre utilitățile așteptate

$$\frac{(p(S) * u1) + (p(\text{non}S) * u2)}{p(S) * u3 + p(\text{non}S) * u2} > 1$$
 la un moment dat (pentru probabilitățile considerate constante), adică alternativa cooperării este ceea ce îl atrage cel mai mult pe individ în momentul considerat.

În inegalitatea de mai sus, în condițiile în care preferințele actorului nu se

schimbă de la o rundă la alta singurele care pot modifica valoarea raportului sunt probabilitățile asociate stereotipului. Cum acestea nu se schimbă semnificativ în timpul interacțiunii (așa cum am arătat mai sus) rezultă că, paradoxal, individul cu prejudecăți va considera rațional să coopereze chiar și când celălalt dezertează, complâgându-se într-un fel de masochism utilitarist al perdantului de carieră. În fapt, acest individ câștigă mai mult decât ne-am închipuit prin acumularea "plășilor" de-a lungul interacțiunii, pentru că el va interpreta fiecare dezertare a celuilalt în sensul confirmării ideologiei sale. "O ideologie ne captivează de-a binele în momentul în care nu mai distingem nici o opoziție între ea și realitate, atunci când ea reușește să determine modul în care experiențem în viața cotidiană realitatea însăși. (...) O ideologie ne prinde cu adevărat în mrejile ei când chiar cele mai evidente fapte ce ar putea-o contrazice încep să funcționeze ca argumente în favoarea-i."¹² Singura frustrare rămâne ceea legată de "misterul" din spatele legendei.

Agentul 007 se predă: problema neașteptatelor dezvăluiri

În anterior discutatele "întâlniri" cu alteritatea, am pus în evidență apărarea asemănare a acestora cu ritualurile de inițiere. Bunăoară, prin dezvăluirile graduale la care procedează "albul" acesta urmărește să-l determine pe "negru" (-alb) să-i ofere informații capabile să confirme "acuratețea" imaginii generale pe care primul o are în legătură cu populația de culoare. Pentru alb (și pentru polonez) întreaga rațiune a "întâlnirii" consistă în a-i smulge "celuilalt" împotriva voinței acestuia acel "substanțial Adevăr, secretul de la care sunt excluși, care ad infinitum le scapă."¹³ O cu totul altă este situația în care, de la

Inceputul inceputului, "secretul" este dezvăluit fără nici un fel de rezerve. În fața unor atari "serendipități", suntem evident puși în dificultate căci, în general, operăm în relațiile cu ceilalți semne de-o manieră inductivă: în baza echipamentului expresiv al unei persoane și/sau a informațiilor deținute despre acea persoană, îi imputăm acesteia în avans anumite calități, defecte, caracteristici, o anumită "identitate socială virtuală"; în confruntarea cu "realitatea", ea poate fi sau nu validată, corespunzând sau nu unei "identități sociale reale" (acele însușiri considerate a fi în fapt deținute de persoana în cauză)⁴. De asemenea, în baza caracterului rutinier al experienței cotidiene, ne așteptăm să înregistram de cele mai multe ori discrepanțe ori neconcordanțe între cele două structuri simbolice de reprezentare, i.e., identitatea socială virtuală și cea actuală. Probleme intervin atunci când, în unele " întâlniri", "detectivul" din nou este dezamăgit pentru că află de la bun început care este "adevărată" identitate a celeilalte persoane. Un interesant proces are loc în astfel de situații: deși ne-am așteptat ca cel din față noastră să fie ceea ce părea a fi și credeam că este, începem să căutăm "probe" în virtutea cărora să-i putem valida imaginea atât de ușor dezcoverită.

Un astfel de episod este relatat de Alexandr Zinoviev în cartea "Homo Sovieticus" (Cluj: Editura Dacia, 1991): proaspăt imigrat în Franța, ca orice individ despre care se știa că deținease o funcție relativ importantă în structurile serviciilor secrete ale fostei U.R.S.S., eroul este interogat în repetate rânduri de către reprezentanți ai Direcției de Supraveghere a Teritoriului (DTS), serviciul francez de contra-informății. Unul din scopurile acestor interogatori este desigur de a afla, într-un fel sau în altul, dacă proaspătul refugiat este sau nu agent KGB. Cel interogat îi va pune însă într-o veritabilă încurcătură pe anchetator, dezvăluindu-le din start cine este: un AS (agent sovietic). Prinț-un astfel de

comportament și prin informațiile copios furnizate, eroul cărui îi pune serios în încurcătură pe interlocutorii săi: nu numai că refuză să-l lasă să descopere ei însăși "reală sa identitate", dar, mai mult, le violentează și subminează sistematic stereotipurile asociate unei "virtuale identități" atribuită în genere omului sovietic, homocusalui, și în particular, agentului KGB.

Coborârea gărzii în condițiile informației incomplete: formalizarea matematică a interogatoriului polițiesc (Cazul Zinoviev)

Există multe situații în care indivizi ierarhizează informațiile pe care le pot transmite despre sine în ordinea dezirabilității lor într-un context dat; mai mult, interlocutorii lor evaluatează aceste informații conform așteptărilor sau modului în care definesc dezvăluirea sinelui celuilalt. (astfel, în timp ce unii consideră că cele mai intime dezvăluiri sunt cele legate de viața sexuală, alții cred că adevaratele confidențe sunt cele despre familial, slujbă, comportamente deviantă). În aceste cazuri ne putem aștepta că procesul de coborâre a gărzii să aibă un caracter de pură negociere. Curiozitatea față de celălalt îi poate face pe indivizi mai receptivi la informații cu un grad mare de intimitate, însă nu putem exclude acele situații în care tocmai aceste dezvăluiri sunt definite ca "inacceptabile" - de exemplu zone de interacțiune înalt protocolare în care indivizii refuză (sub presiunea etichetei) să își asume răspunderea confidențelor celor prezenți.

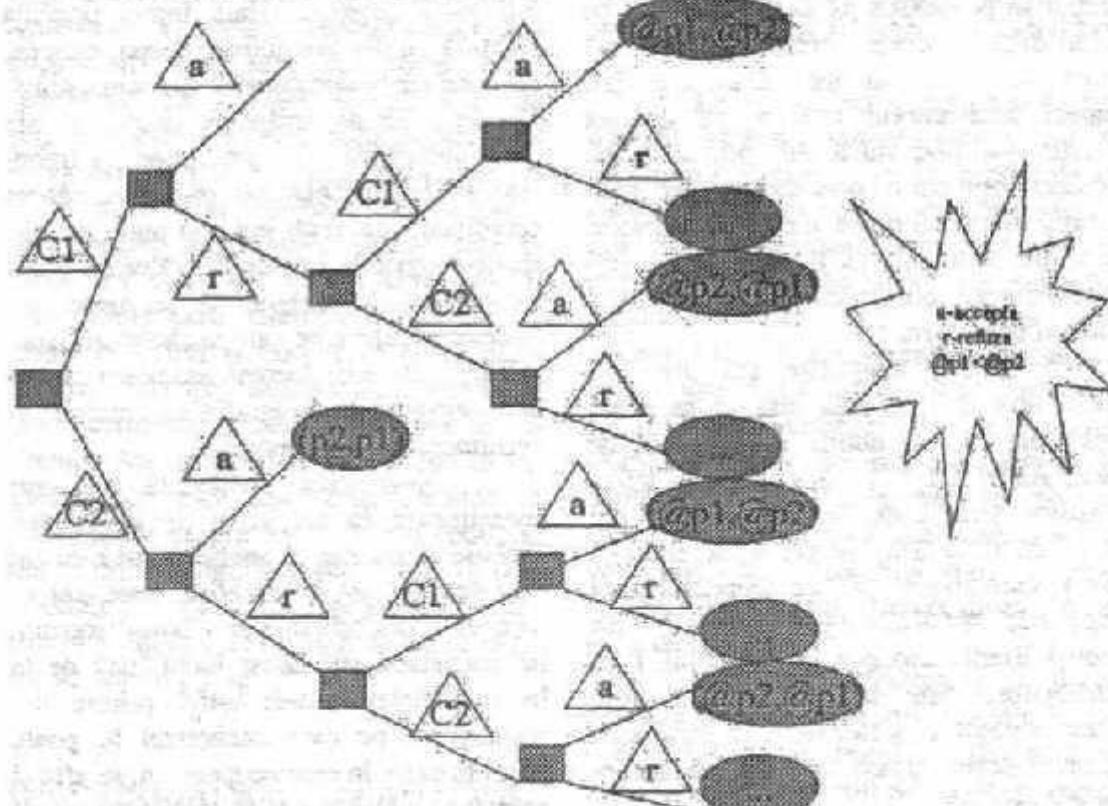
Termenii relației se schimbă în bună măsură, iar miriapodul cu trei nivele

EXERCITII METODOLOGICE

nu mai poate aproxima noul tip de interacțiune. Ar fi deci interesant dacă am adăuga acestui tip de joc și alte presupozitii privind modul în care indivizii încearcă să deducă anumite informații din fiecare mutare a adversarului.

Să considerăm doi indivizi ce se

angajează în următoarea relație: unul din ei, primul, trebuie să ofere celuilalt informații despre sine, în schimbul unor recompense (oricare ar fi ele) pe care al doilea le acordă pentru aceste dezvoltări.

Primul poate coopera oferind informații gradual. C1 se referă la alternativa în care informațiile oferite sunt mai potrivite așteptărilor lui (să le numim dezvăluiri cu un grad înalt de senzational), iar C2 este alternativa în care dezvăluirile sunt mai puțin potrivite cu așteptările lui 2 (mai puțin senzationale). Dacă le acceptă atunci plățile p1 și p2 depind de gradul de senzational al informațiilor oferite ($p_1=f(\text{alternativa care nu s-a jucat})$ și $p_1=f(\text{alternativa care s-a jucat})$), iar dacă nu le acceptă atunci I trebuie să facă o nouă ofertă într-o altă rundă. Jocul poate fi jucat într-un număr indefinit de pași. Factorul de reducere α exprimă costurile de timp, așa încât dacă informațiile pe care le oferă 1 în prima rundă sunt respinse în a doua rundă,

ambii jucători, în cazul în care cad de acord asupra ofertei, primesc mai puțin de α ori plățile p1 și p2. Interesul general ar fi deci ca jocul să se încheie după prima rundă.

Să presupunem în continuare că primul jucător crede despre al doilea, "anchetatorul", fie că este "dur", fie că este "tolerant". Anchetațorul tolerant acceptă toate informațiile senzionale (C1) în prima rundă, iar în a doua rundă acceptă orice informație. Anchetațorul dur nu acceptă decât informații senzionale atât în prima rundă cât și în cea de a două. Din nefericire 1 poate să cu siguranță dacă anchetațorul este dur sau tolerant abia în runda a două.⁶

Singurul echilibru al acestui joc este atunci când 1 oferă C2 în prima rundă

și C1 (ofertă senzatională) în a doua rundă. Jucătorul 1 sublicidează la primul pas pentru a putea discrimina între cele două tipuri de anchetatori. El învăță după prima rundă ca doar anchetatorul dur rămâne în cea de a doua. Făcând oferta cea mai mică C2 în prima rundă, anchetatorul tolerant ar trebui să primească p2 dacă o acceptă, pe când dacă ar accepta oferta C1 în a doua rundă ar primi doar @p1. Cum @p1<p2, atunci anchetatorul tolerant va accepta oferta cea mai mică din prima rundă. Anchetatorul dur nu o va accepta, deci dacă 1 intră în a doua rundă știe că anchetatorul este dur și trebuie să îi ofere C1. Astfel jucătorii pot comunica tacit prin intermediul negocierii.

Pentru simplitate am prezentat jocul doar în doi pași însă el se poate desfășura într-un număr nedefinit și de pași. Astfel C1, ..., Cm corespund informațiilor ierarhizate de jucătorul 1 (cu (C1,C2); (C2,C3);... perchile de strategii din fiecare rundă), @ are proprietatea ca @p1<p2, @*@p2<@p3... s.a.m.d., iar probabilitățile asociate credinței lui 1 că anchetatorul este dur sau tolerant cresc până la pasul k, astfel încât la pasul k+1 primul jucător poate fi sigur că anchetatorul este dur.

*

**

Nu întâmplător al doilea jucător din negocierea prezentată mai sus a fost numit "anchetator". În cele ce urmează ne vom referi la acele tipuri de interacțiuni dintre doi indivizi (două echipe) care în virtutea unor reguli formale valabile pentru un anumit spațiu social delimită două roluri perfect ne-interșanțabile în raport cu regulile stabilite. Va fi vorba aici de interrogatorii privite din perspectiva confruntării de tip "coborârea gărzii", dat fiind faptul că persoanele aflate în situația coprezentei schimbă anumite fluxuri de informații asupra cărora fiecare din ele au un control mai mare sau mai redus. Relația anchetator-anchetat poate fi considerată ca

un tip de situație în care scopul ultim este cooperarea indivizilor. Fiecare din aceștia dețin mecanisme de motivare reciprocă ce au la bază în principal valoarea pe care informațiile deținute o au pentru celălalt. Anchetațul caută să "smulgă" mărturisiri anchetatului despre anumite evenimente din viața acestuia aflate într-o posibilă legătură cu alte evenimente despre care cel ce conduce interrogatorul are cunoștință. Deoarece aceste amănunte despre și din viața anchetatului se presupune că trebuie aflate, anchetațul stabilește câteva coordonate mai mult sau mai puțin precise spațio-temporale în care dezvoltările interlocutorului său trebuie să se încadreze. "Adevărul" ultim pe care anchetațul speră să îl afle este tocmai asocierea sigură între secvența din biografia anchetatului și evenimentele deja cunoscute.

Negocierea prezentată mai sus aproximează formal acest tip de relație. Trebuie menționat că anchetațul este cel care definește toate informațiile certe despre începutul, desfășurarea și sfârșitul jocului, iar anchetatul știe acest lucru încă de la începutul interacțiunii. Astfel, printre alte recompense pe care anchetatul le poate primi în cazul în care cooperă, se află și asemenea informații care desigur nu au rol beneficiu asupra echilibrului său psihic pe durata interacțiunii. În mod evident disponibilitatea oferirii acestor informații înseamnă disponibilitatea anchetatorului de a fi cooperant. Factorul de reducere a plășilor în timp se referă în cazul acestei întâlniri la costurile morale sau materiale datorate prelungirii interacțiunii, costuri care intră și ele în "plășile" jocului.

Dacă anchetatul presupune existența unor două tipuri de anchetatori (considerate mai sus) atunci, așa cum a arătat și modelul prezentat, el va proceda la o coborâre graduală a gărzii, și dacă interesul său va fi acela de a oferi informații că mai puțin valorioase pentru anchetațor, atunci va trebui să evite capcana de a-și reduce în timp plășile la 0.

EXERCIȚII METODOLOGICE

Cazul Zinoviev reflectă mai degrabă un aspect pervers al interogatorului. Presupunând existența unui "adevăr" ultim ce trebuie dezvăluit și presupunând faptul că anchetatul cunoaște din surse anterioare interacțiunii modul în care aceasta se desfășoară în cadrele sale formale, o situație absurdă poate interveni atunci când anchetatul oferă încă din prima rundă "adevărul" ultim. Dacă anchetatorul este prizonierul propriei sale rutine, atunci jocul se va inversa pur și simplu. Așa cum am văzut în cazul lui Zinoviev, anchetatorul îi cere motivele celui interogat pentru care el însuși ar trebui să coopereze (să îi ofere informații despre desfășurarea jocului și alte recompense "finale" prezumate de anchetat). Anchetatorul se transformă în anchetat, deși încă mai poate pretinde că informațiile despre joc sunt sub controlul său. Prin strategia sa anchetatul îi cere celuilalt jucător să accepte noua perspectivă în cazul în care nu va fi de acord să fie făcute plătile finale.

Interacțiuni ale modernității târzii. Interviuul sociologic

Interviuul sociologic conține o triplă relație care are în centrul ei subiectul. Operatorul mediază două dintre relațiile implicate în interacțiune, dar constituie în același timp și termenul unei a treia relații. Relația operator-subiect se stabilește în cadrul unei interacțiuni focalizate și are la bază caracteristici personale ca sex, vîrstă, status etc., în măsura în care acestea nu pot fi ascunse sau nu se dorește a fi ascunse.

Cealaltă doi termeni sunt publicul virtual și Puterea. În ceea ce privește publicul relația subiectului cu acesta este contradictorie. În contractul inițial operatorul îi oferă interlocutorului garantia anonimatului și în același timp sugerează subiectului

că opinia lui va face parte dintr-o opinie agregată și posibil a fi mediatisată. Dacă cerința fundamentală este aceea ca interievatul să își coboare garda, e aproape sigur că nu în relația cu publicul rezidă motivația sa principală. Dizolvarea statistică anulează orice relație posibilă între publicul virtual și subiectul ca individualitate.

Relația subiect -Putere suscătă mai degrabă interesul. Puterea este o entitate multiformă în acest caz. În întrebările cu caracter politic din chestionar Puterea este cea politică, prezență exterioară, dar în multe cazuri (precum în obscuritatea regimului totalitar) ubicuă, magică și atotcuprinzătoare. Altfel, Puterea poate fi Știință, cea care își asumă cunoașterea în scopul găsirii soluțiilor, spre exemplu: "Stimate Doamnă/Domn, ... de cooperarea dvs. depind în mare măsură rezultatele cercetării noastre care sperăm că vor contribui și ele la rezolvarea unora din dificultățile pe care oamenii ca Dvs. le întâmpină." (text dintr-o delegație de operator)

De asemenea Puterea poate fi cea administrativă care rezolvă problemele sociale așa cum vor ieși ele din ancheta sociologică. Operatorul se va eriza uneori atât de mult în mediatorul relației cu Puterea (fie ca știință, puterea politică, puterea administrativă) încât poate deveni (ori poate fi perceput ca) însăși puterea. În acest caz există riscul ca subiectul să ceară operatorului părerea într-o problemă științifică despre sondaje sau i se cer rezolvări imediate ale unor probleme personale).

Este greu de spus care dintre cele trei relații, ce se constituie în trei arce diferențiate de joc, îl motivează pe subiect să își coboare garda.⁴ Prezența operatorului cu caracteristicile sale personale percepute poate induce relații de afectivitate (sexul opus), relații prosociale (diferența de vîrstă sau status), care oferă interlocutorului tot atât de multe motive pentru a-și dezvălu opiniile. Jocul dintre cei doi poate fi un joc obișnuit de coborâre a gîrzii în care

operatorul încearcă să îl facă pe subiect să ignore celelalte urme, ajungându-se astfel la un schimb reciproc de informații despre sine. Sunt cazuri de exemplu în care intervievatul nu ignoră deloc relația cu Puterea, dar în același timp folosește în vederea următorului pas în cобorârea gărzii informații disponibile sau deducibile despre atitudinea /opinie operatorului vis-a-vis de obiectul chestionarului. Atitudinea față de Putere, guvern, președintele, partide politice poate fi pe loc măsticită de subiect atunci când operatorul își divulgă simpatiile politice sau își să fie sugerate, deduse (un operator cu piete și tânăr desigur poate vota cu Opoziția). Aceeași informații îi pot determina pe un subiect să își coboare în mod real garda.

Este interesant în interviul sociologic că atunci când majoritatea întrebărilor sunt de opinie subiectul poate simula nășalant cобorârea gărzii din simplu motiv că opinii sunt aproape neverificabile. Chiar și celelalte date factuale despre subiect pot fi distorsionate cu excepția sexului și uneori a rasei. Operatorul sau conducătorul anchetei va trebui să considere în permanență că subiectului i s-au oferit toate motivele pentru a-și cobra în mod real garda. De aceea este probabil ca toți cei implicați în organizarea interviului vor încerca prin intermediul celor trei relații presupuse, să asigure premisele unui joc autoetic de cобorâre a gărzii.

Considerând traducerea "dezvăluire graduală" pentru termenul utilizat de Goffman "guarded disclosure" este interesant că tehniciile sociologice folosite în construirea chestionarului ce urmează să fie aplicat instituie reguli de cerințe graduale sau întrebări graduale. Spre exemplu tehniciile păinici (funnelling) și păinici răsurnate (reversed funnelling): "Tehnica păinicii presupune trecerea de la general la particular (...) Prin această tehnică se pun în evidență raportul dintre comportamentul verbal și comportamentul efectiv; se realizează totodată raportul dintre comporta-

mentul verbal și comportamentul efectiv; se realizează totodată trecerea firească pentru o întrebare personală. (s.n.) (...) Tehnica păinicii răsurnate urmărește drumul invers, de la particular către general. (...) Se recomandă această tehnică la chestionarea persoanelor cu un nivel de scolarizare scăzut."²⁷ Întrebările delicate la care se consideră că oamenii dintr-un respectiv univers de eșantionare sunt mai puțin dispuși să răspundă apar undeva spre sfîrșitul chestionarului sau oricum așezate strategic în economia acestuia.

Ceea ce ar părea paradoxal la acest tip de cобorâre a gărzii este că sociologul este interesat mai puțin de dezvoltarea graduală a persoanei X, caracterizată de o identitate reală (nume, biografie), și mai curând de dezvoltarea persoanei X caracterizată de un număr mic, finit de criterii statistico-demografice. În mod obisnuit persoana X va fi imposibil de identificat într-un grup cu același caracteristici demografice, dar tehniciile folosite, în sprijinul întrebărilor față în față, fac imposibilă discoperirea identității reale a persoanei de opinii dezvăluite de aceasta. Pe scurt, interacțiunea dintre operator și subiect nu este volativă. La o întâlnire ulterioară accidentală dintre cei doi, ambii sau încă unul singur pot face apel la "memoria întâlnirilor"²⁸, identificându-se, dar într-un alt context. În același timp, este interesant de menționat aici perspectiva teoriei schimbului social asupra relației subiect-Putere.

Mai nou, "tranzacționaliștii", în căutarea unui mediu de schimb ascuțător banilor în economie (o entitate fără o utilitate intrinsecă), consideră că influența socială bazată pe prestigiu, respect, status etc., operează în viața socială ca și puterea în politică sau banii în sfera economică". Operatorul este deci mediatorul relației subiect-Putere, dar în același timp el asigură transferul de putere spre subiect și, invers, posibilitatea subiectului de a influența Puterea (știință, administrația de stat), aceasta din urmă delegând o parte din

prerogativele sale operatorului și apoi subiectului.

Îmbunătățindu-și cunoașterea despre lumea pe care o guvernează prin intermediul sistemului expert, Puterea va absorbi influența subiectului pentru a produce schimbarea socială. Să nu uităm însă că Puterea pretinde sinceritate în acest schimb de influență, iar subiectul ar putea considera că, printr-o mistificare a preferințelor sale, poate influența efectiv Puterea în sensul dorit ori, subiectul ar putea să nu ia în serios acest schimb, considerându-l drept un test de loialitate pe care Puterea îl administrează (este mai curând puterea care decurge din anumite întrebări politice, social-administrative).

**"Răspunsurile dumneavoastră sunt strict confidențiale, fapt ce va asigura anonimatul".
Dezvăluirile graduale și problema încrederii în interviul sociologic.**

Interviul sociologic constituie o bună ilustrare a unei "întâlniri" în care putem avea de-a face cu dezvăluiri graduale, dezvăluiri care, ce-i drept, au loc *de facto*, de cele mai multe ori de-o singură parte, i.e., cca a subiectului.

Pentru ca "întâlnirea" să se producă cu adevărat, ori altfel spus, pentru ca într-adevăr comunicarea să aibă loc, sociologul este nevoie să desfășoare un întreg arsenal de tehnici; un bun management al impresiilor este mai mult decât necesar dar nu și suficient în aceste cazuri. Ceea ce trebuie să facă sociologul este să construiască o relație de reciprocă încredere în aparenta diadă. Principalul pas în clădirea acestei încrederi este de a acorda celui interviewat motive pentru care își poate dezvăluia

siguranță opiniiile; independent de aceste motive nu este de neglijat experiența anterioară a individului în interacțiuni asemănătoare. "Trebuie să admitem că există variații individuale ale așteptărilor legate de încredere sau nefiind credere. Dar întrebarea cum apar aceste variații este deosebit de importantă"¹⁹. Așa cum arată Rotter o situație dată va fi determinată nu doar de experiențele trecute ale individului în aceeași situație, dar, într-o anumită măsură și de experiențele pe care acesta le generează din situațiile altora, percepute ca similare. Dat fiind că Puterea în relația cu subiectul (relație mediată de operator) este multiformă, ne putem aștepta ca formele ei să nu fie ușor distinse de interviewat, iar experiențele sale/ altora cu o formă a puterii să influențeze relația cu celelalte forme.

Putem oferi în cele ce urmează ilustrare a tipului special de "întâlnire" cu dezvăluiri graduale implicată de interviul sociologic. Unul dintre autorii prezentului eseu a desfășurat o cercetare asupra "comunității" de homosexuali din București. După cum era de așteptat în condițiile existenței, cel puțin în capitala României, a unei precumpărătoare atitudini de ostilitate față de acest tip de devianță socială, "comunitatea" (în sens extrem de larg) în cauză este una închisă. Autorul și-a declinat de la bun început identitatea de sociolog. Introducerea în anumite grupuri se facea de obicei prin intermediul altor persoane, iar atunci când se făceau prezentările "sociologul" era "o persoană de încredere". Procedeul de eșantionare (metoda "bulgărelui de zăpadă") i-a permis în acest fel să intre în interiorul acestor grupuri închise. Unii din subiecți credeau la început că "străinul" este de fapt o persoană asemănătoare lor, care nu are curajul să marturiisească acest lucru. De aceea procedau la dezvăluiri graduale în speranță că, într-un târziu "intrusul" va spune "ceea ce este cu adevărat"; aveau tendința să credă că sunt mult mai mulți indivizi asemănători lor decât ar fi părut la prima vedere și dezvăluiau

Icărdele despre varii persoane care sunt "homo" dar nu vor să o arate. Pentru a se convinge însă dacă se poate sau nu avea cu adevărat încredere într-un "hetero" ce preținea că este în mod real interesant de situația lor și nu în modul în care, spre exemplu, jurnaliștii bucureșteni sunt interesați, o serie întreagă de strategii au fost utilizate. Bunăoară, la începutul "întâlnirilor", cel ce a realizat studiul, era supus la probe de "încredere": telefoane primite la instituția unde lucram, întâlniri programate pe neașteptate, dezvăluiri ale unor povești personale etc. Treptat, însă, o relație de încredere s-a construit în ciuda faptului că au realizat că orientarea sexuală a "sociologului" diferă de a lor "încrederii" acordate astfel încât, cu timpul, autorul a reușit să fie "acceptat" în câteva din grupurile lor.

Intr-o cercetare asemănătoare în Statele Unite, Terry Williams relatează aceleși experiențe de construire treptată a încrederii, într-un studiu despre grupurile de tineri vânzători de droguri. Iată un fragment relevant: "Cred că Max (unul din capul bandei de adolescenți ce se ocupă cu distribuția drogurilor - n.n.) avea încredere în mine din două motive. În primul rând am insistat să îi spun adevărul; în al doilea rând, nu am dezvăluit niciodată altora confidențele sale. Discreția mea era importantă nu doar pentru pericolul cu care el s-ar fi confruntat ca vânzător de droguri în cazul în care ar fi fost deconspirat, dar și pentru ce era o persoană "particulară", ce fusese trădată în multe situații (...) A spune adevărul era la fel de important pentru mine ca și pentru el. Aș fi avut multe de pierdut dacă ar fi crezut despre mine că sunt un minciinos."⁷¹

În loc de concluzii

Am încercat în paginile prezentei cseu să exemplificăm modul în care, perspective de abordare sociologică adeseori găndite ca opuse (și, uneori, drept ireconciliabile) pot fi folosite cu succes în "interpretarea" unor aceleasi fapte ("întâlniri" în cazul nostru, interacțiune focalizată). Cele două perspective alese au fost, pe de-o parte, cea a interpretativă (dramaturgia socială dar nu numai), iar pe de altă parte, abordările contemporane din teoria jocurilor și a alegerii raționale. Am ales ca punct de plecare un anumit tip de interacțiune, citat dar nu îndeajuns analizat de către E. Goffman, i.e., "dezvăluirile graduale" ("guarded disclosures") în intenția de a pune în evidență, pentru anumite situații particulare (i.e., episodele anterior discutate), atât rațiunile pentru care indivizi angajați în situații de interacțiune focalizată procedează la "coborâri ale gârzii", cât și mecanismele prin care aceste "dezvăluiri graduale" se produc.

Rămâne desigur la aprecierea cititorului să se pronunțe asupra măsurii în care, ceea ce ne-am propus prin aceste simple exerciții metodologice (fără alte pretenții), am realizat, ilustrarea complementarității celor două abordări. Considerăm însă că, mai ales în condițiile actualei etape din dezvoltarea disciplinelor socio-umane, demersuri similare pot și trebui să fie întreprinse pentru a depăși, ceea ce la început numeam, "încremenirea în proiecte și dihotomii".

Note și bibliografie

- Dogan, Matei, Phare, Robert, Noile științe sociale, Ed. Academiei Române, București, 1993.
- Dogan și Phare, ibid., p. 123.
- Pleșu, Andrei, Limba păsărilor, Ed. Humanitas, București, 1994.

EXERCITII METODOLOGICE

4. Dogan și Phare, op. cit., p.124.
5. Goffman, E., *Presentation of Self in Everyday Life*, New York, Anchor Books, 1959, p. 13.
6. "Întreaga activitate a unui individ ce se desfășoară de-a lungul unei perioade determinate de timp și marcată de continua sa prezență înaintea unui set particular de observatori, (acțiune) care are o oarecare influență asupra observatorilor", Goffman, ibid., p. 14.
7. Goffman, Erving, *Behavior in Public Places*, Free Press, New York, 1963, p.17.
8. Giddens, Anthony, *Constitution of Society*, University of California Press, 1985, p. 70.
9. Goffman, ibid., p. 18.
10. Goffman, ibid., p. 72.
11. Goffman, ibid., p. 75.
12. Primele au ca o caracteristică definitorie implicarea și aportul hotărâtor al unor varii experți (eg.: consilieri de protocol, etc.) în organizarea lor. Termenul "organizare" face referire aici atât la planificarea activităților ce urmează a se desfășura în ocaziile înalt protocolare inclusiv la planificarea activităților ce urmează a se desfășura, cât și la aranjarea "setting"-ului ori la formularea unor cerințe referitoare la unii itemi ai "echipamentului expresiv" al participanților eg.: ținuta de seară, costume închise la culoare, etc. De asemenea, este remarcată în aceste ocazii existența unor reguli stricte, adeseori recunoscute și practicate la nivel internațional, cu privire la poziționarea în spațiu a participanților, la tipul de persoane ce vor fi invitate, la ritualurile interacțiunilor dintre participanți. "Ocaziile sociale neprotocolare" sunt comunele petreceri, reuniuni ori mese între prieteni, colegi, cunoștințe ori rude, evenimente cărora, deși le este caracteristica emergență unui pattern comportamental adecvat, acesta este mult mai puțin formalizat. În clasificarea noastră care nu este nicidecum una strictă și definitivă, ocaziile sociale protocolare constituie tipul intermediar în care ar putea fi incluse bunăoară cocktail-urile de la sfârșitul unor simpozioane, conferințe, receptiile ori reuniiile oferite de conducerea unei organizații membrilor săi, etc.
13. "Sisteme experte" - "sisteme de cunoaștere expertă, de orice tip, ce depind de reguli de procedură transferabile de la individ la individ" (A. Giddens, *Modernity and Self-Identity*, Stanford University Press, Stanford, 1991, p. 243).
14. Mănualele de etichetă și apariția acestora sunt definite de către Norbert Elias în "Civilizing Process" drept "colonizări ale mintii", marcând despărțirea dintre Sincere real, originar (?) și cel social-contrafațut. Deși, astfel de lucrări au apărut cu secole în urmă, pentru A. Giddens, misiua lor răspândire azi constituie una din trăsăturile majore ale "modernizării târzii" (sociologul englez preferă acest termen în locul celui de post-modernism). Ca arte-facte ele dă expresie multiplelor alternative aflate la îndemâna omului acestor timpuri; între anumite limite, acesta poate alege până și "cine și cum să fie", i.e., modelarea trupului și a chipului (exerciții fizice, operații estetice ori de schimbare de sex, tratamente etc.) și/sau modelarea mintii prin puzderia de consilieri gataoricând să-i acorde asistență în cele mai variate probleme - familie, carieră, sănătate, sex, etc.
15. Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity*, Stanford University Press, Stanford, 1991, p. 14.
16. Giddens, Anthony, *The Constitution of Society*, University of California Press, Berkeley, 1985, p. 87.
17. Slavoj Zizek în Obiectul sublim al ideologiei argumentează că, bunăoară, procesul schimbului implică un tip de

- realitate "a cărei inconștiență ontologică implică o anumită necunoaștere ("non-knowledge") a participanților (în acest proces - n.n.) - dacă ajungem «a să prea mult», a pătrunde reala funcționare a realității sociale, această realitate însăși s-ar dizolva" (Zizek, Slavoj, *The Sublime Object of Ideology*, London, Verso, New York, 1990, pp. 20-21).
18. Giddens, *ibid.*, p. 72.
  19. Si în analiza conversației, "encounters" sunt definite ca secvențe ordonate de faze cu trei elemente: fază initială (Ave), cea finală (Vale) și tranzacția (Business). A se vedea pentru detalierea acestora lucrarea Lilianci Ionescu-Ruxandriu *Conversația: structuri și strategii*, Editura ALL, București, 1995.
  20. "orice loc ce este mărginit într-un anumit grad de bariere de percepție", (Goffman, Erving, *Presentation of Self ...* Anchor Books, New York, p. 95.
  21. Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity*, p. 151.
  22. Giddens, Anthony, *The Constitution of Society*, p. 75.
  23. Giddens, *ibid.*, p. 125.
  24. Goffman, *ibid.*, p. 192.
  25. Warden Zanden, James, *Social Psychology*, Random House, New York, 1984, p. 268.
  26. Goffman, *ibid.*, p. 192.
  27. Goffman, *ibid.*, p. 193.
  28. Gregory, Stanford W., "Sounds of Power and Defence: Acoustic Analysis of Macro Social Constraints on Micro Interaction", în *Sociological Perspective. Official Journal of the Pacific Sociological Association*, vol. 37, nr. 4, Winter/1994.
  29. Plățile sunt considerate în acest caz unități simbolice ale schimbului.
  30. Morrow, James, *Games Theory*, University of Michigan, Ann Arbor, p. 250.
  31. Goffman, *ibid.*, pp. 192-193.
  32. Rubin, Jeffrey Z., Raven, Bertram H., *Social Psychology*, John Wiley & Sons, New York, pp. 118-119.
  33. Rubin & Raven, *ibid.*, p. 119.
  34. Collins Randall, *Four Sociological Traditions*, Oxford University Press, New York, p. 136.
  35. Collins, *ibid.*, p. 139.
  36. Morrow, *op. cit.*, p. 299.
  37. Collins, *op. cit.*, p. 145.
  38. Coleman, James S., *Foundations of Social Theory*, The Belknap of Harvard University Press, Cambridge, p. 300.
  39. Collins, *op. cit.*, p. 150.
  40. Durkheim, Emile, *The Division of Labor in Society*, The Free Press, New York, 1984, p. 220.
  41. Durkheim, *ibid.*, p. 219.
  42. Morrow, *op. cit.*, p. 250.
  43. Morrow, *op. cit.*, p. 302.
  44. Tsebelis, George, *Nested Games. Rational Choice in Comparative Politics*, University of California Press, Berkley, Los Angeles, Oxford, 1990, p. 76.
  45. Elster, Jon, *Multiple Self*, p. 26.
  46. Elster, *ibid.*, p. 28.
  47. Ungureanu, Ion, *Paradigme ale cunoașterii societății*, Ed. Humanitas, București, p. 33.
  48. Gregory, *op. cit.*
  49. Gregory, *ibid.*
  50. Bettelheim, B. & Janowitz, M., *Social Change and Prejudice*, The Free Press, New York, 1966, p. 143.
  51. Griffin, John Howard, *Black Like Me*,

EXERCITII METODOLOGICE

- Sepia Publishing Company, Boston, 1960, p. 85.
52. Griffin, *ibid.*
53. Griffin, *ibid.* p. 88.
54. Griffin, *ibid.* p. 88.
55. Griffin, *ibid.* p. 89.
56. Griffin, *ibid.* p. 89.
57. Zizek, *op. cit.*, p. 29.
58. Zizek, *ibid.* p. 64.
59. Conform lui Zizek, *op. cit.*
60. Zizek, *ibid.*
61. Utilitatea așteptată în fiecare caz, al cooperării sau dezertării, este o funcție de aceste probabilități și utilitățile fiecărei „conjugații” dintre alternative și credințe.
62. Zizek, *ibid.* p. 49.
63. Zizek, *ibid.* p. 66.
64. Erving, *Stigma. Notes on the Management of a Spoiled Identity*, Prentice Hall, New Jersey, 1965, p. 2.
65. Dacă îl atribuie probabilitățile $1/n$ ca anchetatorul să fie dur și $(1-1/n)$ ca anchetatorul să fie tolerant, atunci după prima rundă, aplicând formula lui Bayes putem afla care este probabilitatea ca anchetatorul să fie dur sau tolerant:
- $$p(\text{anchetator dur} / C_2 \text{ respins}) = (p(\text{anchetator dur}) * p(C_2 \text{ respins} / \text{anchetator dur})) / (p(\text{anchetator dur}) * p(C_2 \text{ respins} / \text{anchetator dur}) + p(\text{anchetator tolerant}) * p(C_2 \text{ respins} / \text{anchetator tolerant})) = (1/n) / (1/n * 1 + (1-1/n) * 0) = 1.$$
66. Este important să stim că în acest caz jocul se desfășoară în mai multe arene. Sintagma „jocuri multinivel” (nested games) introdusă în teoria alegerii raționale se referă tocmai la aceste multiple arene în care jucătorul este atrănat. „Acțiunile suboptimale sunt în mod frecvent rezultatul dezacordului dintre actor și observator (...) Dacă alegerile actorului par a fi suboptimale, aceasta se întâmplă numai pentru că perspectiva observatorului este fragmentară. Observatorul este atent doar la un singur joc, în timp ce actorul este implicat într-o întreagă rețea de jocuri – ceea ce numim „jocuri multinivel”. (Tsebelis, *op. cit.*, p. 7) În situația noastră chiar dacă judecăm alegerile subiectului doar în raport cu relația cu Puterea trebuie să notăm că de fapt sunt trei jocuri diferite.
67. Chelcea, Septimiu, *Chestionarul în investigația sociologică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, pp. 194-195.
68. Ne referim la memoria întâlnirilor ca la acea reactualizare a unor interacțiuni chiar fragmentare pe care individul este capabil să o facă prin asocierea unor elemente de context ale anterioare întâlniri cu persoana în cauză.
69. „Deși considerația, ca și banii, nu are o valoare în sine, de ce este totuși acceptată? Deoarece, ca și banii, constituie un fel de depozit, rezerva de valoare; este acceptată în speranță că va putea fi schimbată în viitor pentru anumite comportamente (bunuri cu valoare intrinsecă).” (La Valle, *Sociological Perspectives* ..., p. 590).
70. Ely, John F., *The Individual and Trust*, teza de Masters nepublicată, Universitatea California - Santa Barbara, 1990;
71. Williams, Terry, *The Cocaine Kids*, Addison-Wesley Publishing Company, 1989.